

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студент VI курсу, групи 610
спеціальності 013 «Початкова освіта»
ГОЛИК ТЕТЯНА ІВАНІВНА
Керівник:
Канд.пед.наук, доц. **Предик А.А.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
Протокол № 6 від 22 листопада 2022 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	33
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	7
1.1. Аналіз проблеми полікультурного виховання молодших школярів у науковій літературі	7
1.2. Сутнісна характеристика поняття «полікультурне виховання молодших школярів»	20
1.3. Особливості полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі	33
<i>Висновки до розділу 1.</i>	48
Розділ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	49
2.1. Стан сформованості полікультурної вихованості молодших школярів	49
2.2. Педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі	62
2.3. Обґрунтування технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі	77
<i>Висновки до розділу 2.</i>	91
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність розробки питань полікультурного виховання школярів зумовлена посиленням процесів глобалізації економіки, виникненням взаємозалежності і взаємовпливу держав, а також пошуком і створенням умов для розвитку особистості, її самореалізації в сучасному світі, що швидко змінюється. У процесі полікультурного виховання формується уявлення особистості про різноманіття культур та їх взаємозв'язок, виховується толерантне відношення до відмінностей представників різних культур, прищеплюються національні та загальнолюдські цінності, розвиваються навички й уміння взаємодії в сучасному полікультурному світі на основі толерантності та взаєморозуміння і, таким чином, забезпечується культурно-соціальна ідентифікація особистості.

Принципи полікультурності та поліетнічності декларуються в нормативних документах у галузі освіти (закон „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Концепція 12-річної загальноосвітньої школи”, „Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті”, „Концепція національного виховання”, документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО), у яких зазначається, що навчання та виховання повинні сприяти усвідомленню людиною свого коріння й місця в сучасному світі, прищепленню поваги до інших культур.

Актуальність проблеми полікультурного виховання учнів початкової школи зумовлена сприятливістю молодшого шкільного віку до виховних впливів, закладанням морально-культурних основ особистості молодшого школяра у зв'язку з активним формуванням його характеру, установок, стереотипів поведінки, мислення й світогляду, що надає можливість прищеплювати національні та загальнолюдські цінності, виховувати поважне відношення до іншої культури.

Вихованню молодших школярів присвячено праці Ш. Амонашвілі, Л. Божович, І. Каїрова, Н. Миропольської, І. Підласого. Різні аспекти виховання молодших школярів у позакласній роботі, яка має виняткові

можливості для формування та розвитку повноцінної полікультурної особистості молодшого школяра, оскільки безпосередньо спрямована на підвищення освітнього й культурного рівня та набуття учнями вміння спілкуватися з представниками своєї та інших культур, розкрито в працях С. Карпенчук, Б. Кобзаря, Н. Кудикіної, Г. Пустовіта, Т. Сущенко (ключові положення теорії та методики виховної роботи), О. Коркішко (патріотичне виховання), О. Матвієнко (моральне виховання), К. Слесик (формування вміння спілкуватися).

Вивчення й аналіз проблеми полікультурного виховання молодших школярів у сучасній загальноосвітній школі дозволили виявити суперечності між:

– необхідністю вдосконалення підготовки учнів до життя в багатонаціональному середовищі та відсутністю цілеспрямованої роботи щодо полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі;

– потребою освітніх установ у науково-методичному супроводі процесу полікультурного виховання молодших школярів і монокультурною спрямованістю більшості методичних матеріалів;

– необхідністю формування у молодших школярів практичних навичок взаємодії з представниками інших культур і відсутністю методичного забезпечення реалізації цього аспекту освітнього процесу школи.

Недостатньо розроблені теоретичні та методичні аспекти проблеми полікультурного виховання у позакласній роботі, потреба суспільства у толерантних, спроможних до діалогу громадянах, значущість молодшого шкільного віку у формуванні особистості зумовлюють вибір теми дослідження *«Полікультурне виховання молодших школярів у позакласній роботі»*.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати технологію полікультурного виховання та запропонувати педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

Задачі дослідження:

– на основі вивчення наукової літератури проаналізувати теоретичні засади полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі та розкрити зміст поняття „полікультурне виховання молодших школярів”;

– визначити особливості виховного потенціалу позакласної роботи щодо полікультурного виховання учнів початкових класів;

– розкрити педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі;

– обґрунтувати технологію полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

Об’єкт дослідження – процес полікультурного виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – технологія полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

У дослідженні використано комплекс **методів**: *теоретичні*: аналіз філософської, культурологічної, психолого-педагогічної літератури з метою узагальнення теоретичних підходів до проблеми полікультурного виховання молодших школярів; узагальнення й інтерпретація наукових даних для уточнення основних понять дослідження; структурно-функціональний аналіз соціальних і педагогічних проблем становлення і розвитку полікультурної особистості школяра; *емпіричні*: аналіз програм, навчально-виховних планів роботи вчителів початкових класів, цілеспрямоване спостереження за роботою педагогів і діяльністю школярів у початковій школі з метою виявлення педагогічних умов полікультурного виховання молодших школярів; бесіди з вчителями та учнями, анкетування з метою виявлення рівнів сформованості полікультурної вихованості молодших школярів; педагогічний експеримент (констатувальний етап) із метою перевірки ефективності технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі; *статистичні*: кількісний і якісний порівняльний аналіз даних з метою отримання достовірних результатів експериментальної роботи.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у освітньому процесі початкової школи; у розробці та впровадженні в практику роботи загальноосвітньої школи технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі, методики діагностики рівнів сформованості полікультурної вихованості молодших школярів і системи завдань із полікультурного виховання учнів початкових класів; у використанні виховного потенціалу позакласної роботи у полікультурному вихованні молодших школярів.

Комплекс методів та прийомів роботи з полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі може бути використано з метою вдосконалення програм виховання в початковій школі, у практиці виховання молодших школярів у загальноосвітніх установах, включено в спецкурси для студентів вищих педагогічних навчальних закладів і слухачів курсів підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дослідження здійснювалась під час студентської наукової конференції проведеної Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича, на факультеті педагогіки, психології та соціальної роботи 12-14 квітня 2022 року з представленням тез на тему: *«Полікультурне виховання учнів початкової школи у позакласній роботі»* (науковий керівник А.Предик).

Структура роботи. Магістерське дослідження складається зі змісту, вступу, двох розділів та підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

1.1. Аналіз проблеми полікультурного виховання молодших школярів у науковій літературі

Політичні та економічні зрушення в українському суспільстві, історичні зміни, поява нових регіональних економічних центрів, зумовлюють становлення України як незалежної держави, її поступове входження до світового співтовариства і пошуки місця в сучасному світі, розвиток якого все більше детермінують чинники глобалізації. Глобалізація з її суперечливими явищами висуває перед освітою важливе завдання: підготувати молодь до життя в умовах багатонаціонального й полікультурного простору, виробити вміння спілкуватися та співпрацювати з людьми різних національностей; з іншого боку – формувати таку людину, яка здатна критично мислити, має власні принципи та переконання, даватиме оцінку своїм діям і суспільним процесам, гармонізуватиме себе з оточуючим світом (природою, суспільством, людиною), реалізуватиме себе як особистість у суспільстві.

Важливим чинником перегляду основних концепцій та особливо змісту освіти в багатьох країнах є розширення кордонів і тих можливостей, що відкриваються перед молоддю. В умовах сучасної міграції в рамках не тільки країни, а й регіонів виникає потреба швидко адаптуватися для отримання освіти та роботи, що спонукає суспільство до необхідних змін у освітній сфері, що забезпечує молодь знаннями, вміннями та досвідом адаптації до постійно мінливого суспільного контексту (М. Алідінова) [3, с. 44] та розглядається основоположним компонентом формування світогляду особистості (О. Овчарук) [56, с. 21].

Таким чином, за умов, коли Україна розвиває свою національну культуру та мову, інтегрується у світ, зберігаючи тісні культурні та економічні зв'язки з зарубіжними країнами все більшої актуальності набувають різні аспекти виховання підростаючого покоління, готового до взаємодії в полікультурному просторі.

З-поміж пріоритетних завдань сучасної освіти можна виділити формування особистості, якій властива цілісність, миролюбність, самостійність мислення, вміння вести діалог на основі взаєморозуміння і взаємоповаги, відкритість до сприйняття різноманітних культур світу, виховання в неї толерантності й комунікабельності. Зважаючи на це, однією з провідних ідей у сучасній педагогіці стає ідея її полікультурної орієнтації.

Полікультурне виховання – нова сфера педагогіки, у рамках якої розробляються теоретичні та практичні питання використання мовної та етнічної різноманітності як важливих складових процесу загальної освіти (Л.Воротняк) [16, с. 56], оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей (Б.Чижевський, М. Шимановський) [83; 84].

У ХХ сторіччі посилювався інтерес науковців до вивчення розмаїтості оформлення людського існування, відмінностей, які існували в різних культурах. Такий процес відвернув увагу дослідників від вивчення культурних констант, які існували майже в незмінному вигляді у всіх культурах. Науковці зосередились на дослідженні відмінностей, що притаманні різним культурам, оскільки аналіз стійких елементів давав можливість говорити про культуру взагалі, а аналіз відмінностей про унікальність кожної культури зокрема (І. Тараненко) [74, с. 5]. Саме це спонукало вчених перейти на новий етап дослідження культури: було визнано розмаїття культурного оформлення людського життя. Означені проблеми не є новими. У кожен історичну епоху „культура” і „полікультурність” розглядалися вченими відповідно до потреб суспільства. Так, у сучасних умовах важливість вивчення відмінностей різних культур зумовили інтегративні процеси, що об'єднують людей у полікультурні спільноти, у яких взаємодіють представники різних культурних, етнічних, релігійних груп.

Постає питання про співіснування різних національностей у полікультурному просторі, який розглядається як соціальне середовище, що відображає специфічні характеристики культурної різноманітності, сприяє процесу природної соціокультурної взаємодії його учасників (Г. Абібулаєва)

[1, с. 78]. Як зазначає О. Грива, проблема існування в полікультурному суспільстві – „це проблема кожної окремої особистості, групи людей, цілих держав і цивілізацій” [24, с. 5]. Очевидно, що полікультурність простору життєдіяльності людини стає невід’ємною рисою сучасного індустріально розвиненого світу. Дослідники розглядають полікультурність як філософію, що визнає культурне розмаїття суспільства й цінність кожної етнічної групи в розвитку цього суспільства (І. Лощенова) [53, с. 75].

Україна належить до держав із полікультурним середовищем, що формувалося на її теренах протягом віків. Одне покоління залишало після себе культурні традиції, інше, удосконаливши їх, передавало наступним. Співіснування різноетнічних груп у певних соціальних умовах сприяло напрацюванню соціального досвіду, певних норм взаємин у полікультурному суспільстві.

На думку І. Єрмаков, полікультурне суспільство „складається з різних культур, етнонаціональних та релігійних груп. Між цими групами існують сталі дружні зв’язки і відкриті відносини, які передбачають рівноправність, толерантність, взаємоповагу і визнання рівноцінності кожної з них” [33, с. 7]. І.Д.Зязюн зазначає, що „полікультурне суспільство – найважливіша й основна категорія соціальної філософії й теоретичної соціології, що означає історично конкретний тип соціальної системи, яка об’єднує людей різних національностей із усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежностей, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримку зразка взаємодій у системі” [38, с. 46].

Отже, полікультурне суспільство об’єднує людей, які належать до різних культур. Полікультурне середовище формує певні стосунки між людьми, бажання жити в такому середовищі. Основи життєдіяльності людини в полікультурному суспільстві закладаються в системі освіти.

В умовах існування міжкультурних відмінностей науковці вважають за необхідне розглядати освіту та процес виховання у контексті культури (В. Бойченко) [7, с. 68]. Схожі думки знаходимо в дослідженнях В. Болгаріної,

І. Лощенової, Н. Рищак, які вважають, що ключовим поняттям полікультурної освіти є культура як загальнолюдське явище, що допомагає особистості засвоїти етнічну, національну культуру, усвідомити спільність інтересів народів в їх прагненні до освіти, прогресу через культурний розвиток [8, с. 68; 64,с.184].

Сучасну культуру розглядають як світовий інтеграційний процес, у якому зіткнулися різні етноси та етнічні культури [4, с. 19]. Як наслідок, людина співіснує з представниками багатьох культур, взаємодія з якими потребує від неї розуміння, діалогічності та поваги до культурної ідентичності інших людей. Обізнаність зі своєю культурою, повага до неї виховує повагу до інших людей, їхніх культурних досягнень.

Дослідник Б.Чижевський розглядає культуру як сукупність загальнолюдських і національних цінностей, засіб гуманізації освіти [83, с. 179]. Педагогічний процес школи сприяє взаємопроникненню культур, збагачує духовний світ школярів культурними досягненнями кожного народу. Це зумовлює необхідність формування у школярів уміння оволодівати духовно-моральним багатством народу, джерелом якого виступають знання рідної та інших мов, поваги до історії, культури, звичаїв і традицій свого та інших народів. На думку С. Алієвої, кожен освітній заклад має стати школою діалогу культур в умовах поліетнічного і полікультурного середовища [4, с. 54].

У педагогічному словнику С. Гончаренка знаходимо визначення: «Культура – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історичний рівень розвитку суспільства й людини. Ці надбання знаходять своє вираження в результатах продуктивної діяльності людини. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, по-перше, систему виховання, освіти, духовної творчості, а по-друге, установи та організації, які забезпечують їх функціонування. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості, володіння тією чи іншою галуззю знань або діяльності»

[21, с. 182]. Н.Горбач під культурою розуміє постійно мінливі ціннісні орієнтації, традиції, соціальні та політичні відносини, світосприйняття, що утворюються і поділяються групою людей, пов'язаних комплексом факторів, які можуть включати спільну історію, географічне розташування, мову, соціальний клас або релігію [22, с. 62].

Вчені (Голік Л. О., Клиненко Т. В. , Красовицький М. Ю. , Левченко Г.І.) розуміють полікультурність як здатність людини інтегрувати у своїй свідомості різні культурні пласти, галузі, смисли, значення [17, с.4.]. Багатьма дослідниками (Болгаріна В., Лощенова І.) полікультурність розглядається через призму комунікативної концепції культури Л.О.Гончаренко, в якій розкривається домінуюча роль міжособистісного діалогу культур у розвитку суспільної свідомості, духовного світу людини [8; 18]. Вони вважають, що одним із провідних механізмів реалізації полікультурності є діалог. Через діалог та спілкування з іншими суб'єктами, культурами, та і з самим собою людина знаходить власний образ, формується як особистість, утверджує себе у світі.

Однією з провідних філософських концепцій, що є основою полікультурного виховання, вважаємо ідею діалогу культур (І. І.Мигович, М.П. Макара) [55], яка ґрунтується на різноманітності культурних практик і традицій людства й необхідності порозуміння й знаходження компромісу заради „виживання людства в період кризи цивілізації” (Л.Перетяга) [58, с. 329].

На думку науковців (З. Гасанов, В. Кочетков, В. Матіс) поняття „діалог культур” розкриває можливість розуміння будь-якої культури лише у співвідношенні з іншими, визначає важливість взаєморозуміння людей різних етнічних груп; допомагає усвідомити, що кожна культура є складним організмом [38]. Це зумовлює неможливість розподілити культури на високорозвинені чи примітивні. Як наслідок, культури, що сприймалися як недосконалі, почали вивчатися як такі, що відрізняються одна від одної (В. Кузьменко) [49, с. 194].

Питання полікультурності стає предметом дослідження і сучасних науковців-філософів, які шукають шляхи вирішення проблем взаємодії між людьми (С. Булдаков, Є. Зеленов, Л. Іонін, М. Кузьмін, С. Римаренко).

Т.Танько розкриває філософський зміст феномена полікультурної освіти через такі категорії філософії культури, а саме: „культурний монізм” і „культурний плюралізм” [73]. Ці категорії віддзеркалюють два фундаментальні аспекти буття культури – її цілісність і різноманітність. Вони вказують, що осмислення світу культури як єдиного цілого й, водночас, різноманітного – складне завдання. Для вирішення цього завдання потрібний особливий діалогічний спосіб мислення, який людиною не успадковується [73]. Історично склалося, що найбільш ранньою формою осмислення світу культури була монологічна, основою якої став культурний монізм – позиція, заснована на абсолютизації культурної цілісності, що ґрунтується на принципах єдності культур. Це прослідковується в історії європейської освіти, яка у своїх початкових формах була монокультурною. Втіленням культурного монізму виступав середньовічний університет.

Все вище сказане дає підстави вважати, що в основі терміна „полікультурність” закладено цілком певний педагогічний задум, що розкриває ідею виховання поколінь шляхом створення загальної картини розвитку людини у світі, що змінюється. Термін „полікультурність” сам по собі припускає інтеграцію дослідницьких аспектів при його вивченні, з іншого боку – створює уявлення про рівень культурності в системі особистісних якостей, ступінь готовності ідентифікувати себе з іншими культурними стереотипами.

Таким чином, у зусиллях, спрямованих на встановлення плюралістичного суспільства, звільненого від нерівності, важливу роль відіграє освіта, яка надає можливість розвивати навички особистості для активної участі у громадянському житті на всіх його рівнях – місцевому, національному, регіональному та глобальному.

Головними цінностями сучасної освіти є виховання підростаючого покоління у дусі толерантності, прищеплення йому основ культури, усвідомлення того, що прагнення до етнічної ідентичності має розглядатися як джерело загального духовного багатства, а не загроза національним цінностям та існуванню окремих народів. Це можливість просуватися вперед до ідеалів миру, свободи і соціальної справедливості (О. Сухомлинська) [69, с. 5].

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. у зв'язку з виникненням нових соціокультурних реалій (глобалізація й інтернаціоналізація світу, процеси етнокультурного самовизначення, проблеми полікультурного суспільства й міграції) у світовій педагогічній думці розробляється відповідна освітня стратегія. Це знайшло своє вираження у ряді міжнародних документів ООН, Ради Європи, Європейського Союзу, ЮНЕСКО (Декларація принципів толерантності, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії й переконань, Декларація про права людей, які належать до національних або етнічних, релігійних або мовних меншин).

В українських законодавчих актах знаходимо такі ідеї полікультурного виховання. У статті 3 Загальних положень Закону України „Про загальну середню освіту” підкреслюється, що „загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави” [35, с. 45]. У загальних положеннях, статті 5, зазначається, що завданнями загальної середньої освіти є „виховання громадянина України; виховання шанобливого відношення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй” [35, с. 41].

У Державній національній програмі „Освіта. Україна ХХІ століття” особливу увагу надано вихованню в учнів шанобливого відношення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну [29, с. 2]. У державному стандарті базової середньої освіти підкреслюється, що зміст базової освіти повинен створювати передумови для всебічного розвитку особистості на принципах гуманізації і демократизації шкільної освіти [30]. Концепція національного виховання наголошує на тому, що модель освітнього процесу будується на основі багатокомпонентного змісту освіти, врахуванні вікових та індивідуальних особливостей розвитку школярів, застосуванні особистісно-орієнтованих педагогічних систем, вибору перспективних освітніх технологій нації [44].

Отже, в розумінні цілей шкільної освіти відбулися суттєві зміни. Вона безпосередньо пов'язується з успішним формуванням в учнів умінь самостійно вчитися, критично мислити, користуватись комп'ютером, іноземними мовами, прагнути до самопізнання та самореалізації в різних видах діяльності, опанувати практичними вміннями й навичками, необхідними для життєвого і професійного вибору. Підкреслюється необхідність „виховання поважного відношення до історії і культури всіх корених народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжнаціональних відносин” [80, с. 4].

Педагогічні ідеї полікультурного виховання сприяють створенню умов для ідентифікації особистості з етнічними та загальнолюдськими культурними цінностями, самовихованню, саморозвитку моральної особистості.

Таким чином, увага до питань полікультурного виховання зумовлює актуальність його використання у освітньому процесі школи. Зокрема, наголошуємо на важливості його застосування у вихованні учнів початкової школи, оскільки молодший шкільний вік постає сприятливим до виховних впливів періодом життя молодшого школяра у зв'язку з активним формуванням характеру, установок, норм поведінки, мислення і світогляду, що, у свою чергу, надає можливість прищеплювати школяреві національні та

загальнолюдські цінності на основі толерантного та поважного відношення до іншої культури.

Розглянемо передумови появи феномена полікультурного виховання в освіті. У психолого-педагогічній літературі знаходимо методологічні, теоретичні та технологічні основи полікультурного виховання.

Хоча термін „полікультурний” став використовуватися в педагогічній практиці з середини ХХ сторіччя та прийшов із західних країн, ідеї полікультурності, яку науковці розуміють як відкритість, різноманітність шляхів у вихованні, взаємодію, діалог та співпрацю (М. Баяновська, Н. Горбунова, О. Сухомлинська, І. Тараненко) [69; 75], розроблялися в працях античних філософів, були предметом дослідження педагогів епохи Відродження та Просвітництва, знаходять відображення в здобутках української педагогіки ХІХ–ХХ ст.

Першоджерелами гуманістичних ідей в історії розвитку людської думки були концепції філософів епохи античності. У стародавній Греції і Римі зародилися перші педагогічні теорії, спрямовані на виховання гармонійно розвиненої особистості. Так, софісти підпорядковували завдання виховання і навчання потребам конкретної людини.

Стародавні філософи Аристотель, Платон, Сократ частково торкалися питань полікультурності, проголошуючи гуманістичні ідеї. Так, Сократ, який визнавав діалог шляхом пізнання навколишнього світу, розглядав людину як носія доброти від природи. На думку Сократа, провідним гуманістичним принципом педагогіки була відмова від примусу та насилля. Платон визначав, що виховання та освіта не тільки сприяють правильній соціальній організації людей, але й дають людині справжню духовну свободу та можливість правильно орієнтуватися у світі вічних духовних цінностей [61].

В епоху Відродження з'являються нові підходи до гуманістичного виховання, головним напрямом стає саморозвиток людини, розвиток її якостей – моральної гідності, доблесті. У ХVІ ст. ідеї гуманістичної педагогіки знайшли відображення в роботах М. Монтеня, Ф. Рабле. Вони

відстоювали думку про виховання дітей шляхом їх зацікавлення, надавали перевагу моральному вихованню над розумовим. М. Монтень у „Дослідах” описував образ критично мислячої, різнобічно розвиненої та глибоко освіченої людини.

Риси полікультурності властиві й педагогіці Я. Коменського, видатного педагога XVII ст., який вважав за необхідне підготувати дитину до життя в багатонаціональному суспільстві.

Ідея міжкультурного діалогу простежується і в працях філософів епохи Просвітництва. Мислителі у своїх працях наголошували на необхідності забезпечення національної демократичної освіти. У зв'язку з цим можна виділити роботи І. Гердера, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо. Ж.-Ж. Руссо належить ідея про соціальну рівність людей, провідну роль освіти і виховання в усуненні забобонів. Проте, висловлюючи свою думку щодо питання діалогу культур, Ж.-Ж. Руссо виступає проти об'єднання народів і націй, що, у свою чергу, може привести до нівеляції відмінностей між культурами. Він обґрунтовує важливість збереження унікальності кожної культури.

І. Гердер розцінював культуру як одну з умов розвитку народів. Він стверджував, що необхідно опановувати різні культури й обмінюватися культурними досягненнями, і вважав, що ступінь розвитку культури співвідноситься із ступенем розвитку людини в цій культурі [38, с. 47]. У своїх філософських переконаннях І. Гердер надавав велике значення культурним взаємовідношенням. Він зазначав, що необхідно спілкуватися з людьми і в цьому спілкуванні за допомогою мистецтва і науки підвищувати свою культуру, цивілізованість, моральність. На його думку, сучасні йому культури сформувалися тільки завдяки взаємним контактам [38, с. 60].

У XVIII ст. І. Песталоці висловив думку про те, що необхідно, не звертаючи уваги на національність дітей, виховувати їх як одну сім'ю.

На початку XX сторіччя аналогічні проблеми були предметом дослідження педагогів-гуманістів Німеччини. Вони розглядали полікультурну освіту як науку, що сприяє розвитку в людини загальнолюдських цінностей..

Разом із тим представники Бременської школи Ф. Гансберг, Г. Гурлітт, Г. Шаррельман вважали, що до полікультурної освіти мають також входити „знання світової й національної культури, бо полікультурна освіта виступає засобом розвитку особистості, її гуманізації й підготовки до життя в демократичному суспільстві” [38, с. 75].

Необхідно відзначити, що в Україні, ще в ХІХ сторіччі, у зв'язку з розвитком українознавства, позначилися дві тенденції виховання, які спостерігаються і зараз, – „народна” і „космополітична” [33, с. 6].

„Космополітичну” ідею виховання розвивав видатний український культуролог, публіцист і педагог М. Драгоманов, який відстоював ідею пріоритетності культурних універсальних цінностей над національною винятковістю. [33, с. 5]. У своїх роботах К. Ушинський наголошував на необхідності знання духовного життя інших народів. В. Сухомлинський вважав, що потрібно в учнів формувати емоційно-ціннісне відношення до людей інших національностей [76; 70].

Ідеї полікультурного виховання знаходимо у роботах українських педагогів 20-30-х рр. ХХ ст. – Я. Мамонтова, С. Русової, І. Соколянського, Я. Чепіги [11; 27]. Для розвитку української школи вони використовували інноваційні ідеї та досягнення західноєвропейської й американської шкіл педагогіки і психології. Ці ідеї були пов'язані з вирішенням проблем виховання особистості й колективу. У свою чергу, це сприяло створенню „властивих саме українській науці концепцій, підходів, методів і засобів освіти і виховання дітей” [27].

Так, С. Русова вважала, що „гармонійну людину можна виховати лише за умови, якщо виховання буде індивідуальним, національним, вільним” [11, с. 35]. Педагогічна діяльність С. Русової знайшла своє вираження у популяризації досягнень національної системи виховання і збагаченні української педагогічної думки прогресивними ідеями зарубіжних наукових знахідок, таким чином стимулюючи новий пошук у сфері національної освіти і виховання.

В. Демчук зазначає, що концептуальні засади української школи Я. Чепіги були на той час „досить сміливими, науково обґрунтованими, далекими від декларативності” [27, с. 20]. Стрижневими ідеями філософсько-соціальних і педагогічних поглядів Я. Чепіги стали гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей українського народу та його культури. Шляхи вирішення означених проблем Я. Чепіга вбачав у дотриманні гуманістичного принципу навчання, самореалізації учнів через суспільно корисну діяльність, створенні відповідного навчального середовища [27, с. 21].

Ідеї полікультурного виховання наприкінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. впроваджувалися в українських гімназіях через вивчення мов. Навчальні плани гімназій відрізнялися багатопредметністю та гуманітарним напрямом.

На думку дослідника В. Кузьменка, одним із визначних чинників полікультурної освіти є національне виховання, а ефективність формування в учнів національної картини світу залежить від наявності у них мовної картини світу, яка розвивається в процесі навчання рідною мовою [49, с. 195]. Таким чином, полікультурне виховання і національна школа не можливі без вивчення учнями рідної мови, літератури, історії, рідного краю.

Головними предметами у школах у той час були мови, через вивчення яких учні знайомились із культурою народів світу, їх традиціями, звичаями, культурою французького й німецького народів. Стародавні мови забезпечували передачу учням здобутків античної культури. Знання таких мов, як російська з церковнослов'янською, латинська, грецька, українська, французька та німецька, дозволяло учням читати першоджерела, надруковані цими мовами, спілкуватися з іноземцями, а отже, отримувати полікультурні знання, формувати в учнів основи полікультурності (В. Кузьменко) [49].

На жаль, як вказує В. Кузьменко, у навчальних планах інших загальноосвітніх навчальних закладів (народні, сільські, міські училища) [49, с. 10], окрім російської та церковнослов'янської мов більш ніякі мови не

зазначалися, тому завдання полікультурної освіти через вивчення різних мов у цих школах того періоду виконати було майже неможливо.

Таким чином, у загальноосвітніх навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX сторіччя школярі отримували необхідні полікультурні знання в переважній більшості випадків через вивчення кількох мов, які створювали певні можливості для ознайомлення школярів із культурою як свого народу, так і інших національностей.

Комплексна система навчання, яка на той час набула широкого впровадження, передбачала вивчення рідного краю, української історії та літератури тощо, а це і дозволяло, враховуючи полікультурний склад населення, давати дітям полікультурну освіту.

Розглянемо більш детально психологічні та педагогічні теорії, які виступають методологічним та теоретичним підґрунтям полікультурного виховання.

Механізми взаємодії історичних, соціально-економічних, етнокультурних і духовно-ідеологічних чинників, що регулюють відносини людей різних національностей, розкрито в працях психологів О. Бондарчука, Л. Бондарчук, О.Власова [9; 12]. Такі питання, як проблеми міжкультурної взаємодії, питання, пов'язані із психологічними відмінностями між представниками різних культурних спільнот розглядаються у роботах О.Асмолова, С. Римаренка, О. Садохіна, Т. Стефаненка. Такі вчені, як Л.Веденіна, І. Єрмаков, В. Заслуженюк, В. Присакар, Т. Стефаненко важливе значення надають розробці механізмів підготовки індивідів до міжкультурних контактів [33;]. У цьому напрямку психологія тісно переплітається з педагогікою, оскільки під час підготовки використовує педагогічні методи навчання.

Як зазначають Л. Гончаренко та В. Кузьменко, вчені почали цікавитися проблемами міжкультурної взаємодії після масових міграцій, що тривали у післявоєнні роки [50, с. 29]. Під час переселень люди мали адаптуватися до нового культурного середовища.

Бубнов Є виділив такі категорії наслідків міжкультурних контактів:

1) геноцид, тобто знищення національної, расової, етнічної або релігійної групи;

2) асиміляція, тобто поступове добровільне або примусове прийняття однією групою культурних норм домінуючої групи аж до повного злиття з нею;

3) сегрегація, тобто курс на окремий розвиток культур;

4) інтеграція, тобто збереження групами своєї культурної ідентичності під час об'єднання у нове середовище [10, с. 11]. На думку філософів, соціологів, істориків та психологів найприйнятнішою формою міжкультурних контактів є інтеграція, яка дає можливість учасникам взаємодії зберегти свою культурно-етнічну ідентичність.

Обґрунтування полікультурного виховання знайшло відображення в культурно-історичній теорії розвитку поведінки й психіки О.Власової згідно з якою джерела й детермінанти психічного розвитку лежать у культурі, що історично розвивається [12, с. 251]. На думку вченого, розвиток психіки – опосередкований процес, а опосередкованість ця полягає у засвоєнні культурно-історичного досвіду.

Ідеї гуманістичної психології (Л.Трофімова, О.Власова, О. Бондарчук, Л.Бондарчук) визначають спрямованість виховання на визнання неповторності й унікальності психічної організації кожної окремої людини, віру в її позитивний і творчий початок.

1.2. Сутнісна характеристика поняття «полікультурне виховання молодших школярів»

Дослідження М. Баяновської, О. Гуренко, М. Данілевського, В. Кузьменко, Л.Гончаренко, Г. Палаткіної, О. Сухомлинської свідчать про існування розмаїття думок і суджень із питань концептуального оформлення полікультурності та полікультурного виховання [25; 51; 69]. Як зазначає Н. Рищак, деякі вчені це поняття звужують до поняття „поліетнічна освіта та

виховання” та розглядають полікультурне виховання способом вирішення проблем, що виникають у багатонаціональних країнах [64, с. 184]. Інша група вчених не обмежує зміст полікультурного виховання знаннями про етнічні групи, та вважає, що саме полікультурне виховання сприяє гуманізації стосунків між людьми, які належать до однієї етнічної групи, а в її межах – до різних соціокультурних груп і тих хто має відмінну культурну ідентичність (політичну, родову, статеву) [23; 55; 62].

У науковій літературі при розкритті сутності поняття „полікультурне виховання” дослідники розглядають його як одну із складових терміну „полікультурна освіта”. Деякі науковці вживають ці терміни в одному значенні (Л. Голік, Л. Гончаренко, О. Гуренко, Г. Дмитрієв, В. Єршов, М. Красовицький, В. Кузьменко, Г. Левченко, Я. Полякова, А. Тулегенова, М. Хайруддінов). В окремих дослідженнях термін „полікультурне виховання” вчені не асоціюють із поняттям „полікультурна освіта” і використовують його як самостійний (В. Бойченко, О. Джуринський, В. Кремень, Н. Рищак, Л. Садикова, А. Солодка, І. Тараненко) [7; 31; 64; 67; 74].

Розглянемо підходи до визначення понять „полікультурна освіта” та „полікультурне виховання”.

Одне з перших нормативних визначень поняття „полікультурне виховання” подано в „*Сучасному тлумачному словнику української мови*”, де зазначається, що це „виховання, що включає організацію і зміст педагогічного процесу, в якому представлено дві або більше культур, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою” [72, с. 239]. Таким чином, полікультурна освіта розглядається в міжнародному й міжнаціональному контексті як взаємозв’язок різних культурних середовищ у сферах освіти.

Історичне коріння полікультурної освіти й виховання лежить у боротьбі за права різних груп населення, що піддавалися дискримінації. У 60-х рр. ХХ ст. слово „полікультурний” вживається в англomовних країнах стосовно культурних потреб неєвропейських мігрантів [2, с. 121]. Термін

„полікультурний” згадується в 1965 році у звіті Канадської комісії з дослідження питань двомовності і співіснування двох культур для опису етнічної різноманітності народів, які населяють країну (Т. Танько) [73, с. 123]. На початку 70-х рр. у Канаді термін „полікультурний” використовується для опису політики країни щодо збереження її культур.

Загальноживаним слово „полікультурний” стає у 80-х рр. ХХ ст. в Америці, проте, впродовж тридцяти років, воно виступає приводом для дискусій про зміст навчальних програм і політики держави.

Ряд дослідників і вчених (К. Грант, С. Ніето, К. Слітер) услід за Дж. Бенксом наполягають на необхідності змін навчальних планів, методів роботи з наданою інформацією, розвитку вмінь і знань учнів, критичного мислення, міжкультурної компетенції для успішної життєдіяльності в суспільстві. Для створення полікультурного простору школи необхідно враховувати такі аспекти: політику школи, підготовку вчителів, дидактичний матеріал, способи оцінки, методи навчання і виховання. Дж. Бенкс і К. Кортес виділяють чотири групи педагогічних результатів, що забезпечує полікультурна освіта: рівні можливості навчання, обізнаність про культури серед учнів і педагогів, полікультурність у програмах навчання, входження на рівних у глобальне суспільство представників меншин.

Концепція полікультурної освіти стає особливо актуальною в поліетнічних, полікультурних і полімовних суспільствах (США, Канада, Україна). Полікультурну освіту розглядають як сучасну тенденцію світового процесу, що утворює ідею про існування безлічі незалежних самостійних сутностей в основі світової цивілізації [87, с. 235]. Така освіта базується на принципах діалогу та взаємодії різних культур та спрямована на збереження у суспільстві (Дж. Бенкс, В. Болгаріна, Л. Веденіна, Г. Дмитрієв, В. Єршов, Н. Крилова, І. Лощенова, В. Макаєв, З. Малькова, Т. Менська, Л. Супрунова, М. Хайруддінов, А. Шафрікова).

Енциклопедія освіти (2008) розглядає полікультурну освіту як важливу частину сучасної освіти, що сприяє з'ясуванню спільного й особливого в

традиціях різних народів, засвоєнню школярами знань про інші культури, способи життя, культурні цінності народів, та виховує в молоді шанобливе відношення до інших культурних систем [31, с. 116].

За Голік Л. О., Клинченко Т. В., Красовицький М. Ю., Левченко Г. І. полікультурна освіта сприяє формуванню вмінь зрозуміти свою культуру, вона ознайомлює з роллю узагальнень і стереотипів у комунікації між різними культурами, сприяє усвідомленню свого „Я” [17, с. 51]. Р. Агадуллін вказує, що полікультурна освіта звернена до „здорового глузду, людської природи, демократичних цінностей і пріоритетів правового, цивілізованого суспільства. Вона покликана підвести до діалогу ментальностей, культур на основі гармонії, інтеграції і людського єднання” [2, с. 124].

В. Кузьменко «полікультурну освіту розуміє як особливий спосіб мислення, заснований на ідеях свободи, справедливості, рівності. Це – освітня реформа, націлена на перетворення традиційних освітніх систем так, щоб вони відповідали інтересам, освітнім потребам і можливостям вихованців незалежно від расової, етнічної, мовної, соціальної, гендерної, релігійної, культурної приналежності» [49, с. 194]. Полікультурна освіта розглядається як «міждисциплінарний процес, що пронизує зміст усіх дисциплін навчальної програми, а не окремі курси, методи і стратегії навчання, взаємостосунки між усіма учасниками освітнього середовища; це процес залучення учнів до багатства світової культури через послідовне засвоєння знань про рідну і загальнонаціональну культури, формування у підростаючого покоління толерантного відношення до культурних відмінностей, рис характеру, здібностей, необхідних для життя в полікультурному світі» [73, с. 121].

Українські вчені, вчителі практики (Л. Голік, Т. Клинченко, М.Красовицький, Т. Левченко) вважають, що полікультурна освіта і виховання учнів загальноосвітньої школи – це організація і зміст освітнього процесу, життя і діяльності учнів, взаємостосунків, що забезпечують ознайомлення з культурою народів, які проживають в одній країні [17].

Ідеї полікультурного виховання знаходять своє вираження в сучасних педагогічних теоріях і концепціях. У роботах З. Гасанова, Н. Горбач, В. Заслуженюка, І. Зязюна, Т. Іванової, В. Матіса, І. Міговича, Л. Пуховської, А. Сбруєвої, М. Стельмаховича, Р. Філіпчука розкривається концепція культури міжнародного спілкування.

Науковці (Р. Ауєрнхаймер, П. Бателаан, В. Ніке) наголошують на концепції міжкультурної освіти, яка визнає рівноцінність усіх людей і розглядає гідність людини як недоторканність. У центрі міжкультурної освіти стоїть категоричний імператив І. Канта про те, що кожна людина повинна спілкуватися з іншими людьми так, як би вона хотіла, щоб ставилися до неї. Колір шкіри та походження людини не повинні впливати на ці взаємовідносини. Для ефективної взаємодії з іншою культурою необхідне засвоєння міжкультурної компетенції, під якою розуміють здатність і готовність людини брати участь у діалозі культур, тобто в умовах міжкультурного спілкування на основі принципів співпраці, взаємної пошани, терпимості до культурних відмінностей і подолання культурних бар'єрів. У цьому співвідношенні концепція міжкультурного дискурсу С.Алієва, як частина його концепції міжкультурного виховання й освіти [4], виступає технологією регулювання міжкультурних конфліктів у педагогічній повсякденності методом аргументованих переговорів.

У концепції глобальної освіти світ розглядається як єдине ціле, величезна глобальна спільнота, що існує у вигляді системи взаємозв'язків і взаємозалежностей, де благополуччя кожного залежить від благополуччя всіх (Дж. Пайк, Д. Селбі, Р. Хенві). На думку С.Алієва, сутність глобальної освіти полягає у формуванні неупередженого погляду на світ, кроскультурної писемності, усвідомленні динаміки світових процесів і можливостей вибору [4].

Концепція глобальної освіти С.Алієва включає п'ять основних принципів [4]:

Перший принцип передбачає виховання в особистості широти бачення світу, визнання нею рівноцінними й рівноправними будь-які точки зору на світ.

Другий принцип ставить за мету виховання уваги до глобальних проблем. Кожен повинен розуміти, що через існуючий взаємозв'язок між людьми стан подій на планеті впливає на життя кожного, і, навпаки, від кожного залежить загальне становище в соціумі.

Наступний принцип передбачає виховання пошани до чужої культури, вміння вести діалог на рівних, розуміння ролі взаємозбагачення культур, цінності культури в її розмаїтті.

Четвертим принципом концепції глобальної освіти є формування системного мислення, розуміння природи різних систем, зокрема політичних.

П'ятий, принцип передбачає формування вміння бачити особистісний сенс у будь-якій діяльності, здатності виробляти її стратегію й тактику [4].

З метою визначення ключового поняття нашого дослідження – „полікультурне виховання молодших школярів”, розглянемо визначення терміну „полікультурне виховання” у різних наукових джерелах. Проведемо контент-аналіз поняття „полікультурне виховання”, результати якого представлено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Контент-аналіз поняття „полікультурне виховання”

Джерело	Основні риси, характеристика
Баяновська М. Р. Полікультурне виховання як складник загальнонаціональної системи виховання / М. Р. Баяновська, П. М. Тіпала // Відродження. – 1998. – № 3. – С. 30–33.	Полікультурне виховання – історичне, соціально-побутове та духовне явище, яке враховує етнічно-культурні особливості тієї чи іншої країни, спрямоване на створення культурної аури людини, виховання в людині поваги до людей іншої національності, поряд з якими вона живе, поваги до їхньої культури, традицій, віри, звичаїв, обрядів. Важливим завданням полікультурного виховання є підготувати молоду людину до свідомого вибору у відкритому суспільстві.
Борисенков В. П. Виклики сучасної епохи і пріоритетні задачі педагогічної науки	Полікультурне виховання – нова галузь педагогічного знання. Необхідно навчити з дитячого віку поважати конструктивну

<p>[Електронний ресурс] / В. П. Борисенков // Імідж. Гуманітарна освіта в школі : теорія і практика – 2000. – № 5. – Режим доступу до журн. – URL: http://image.websib.ru/05/text_article.htm?368</p>	<p>культуру будь-якого члена будь-якої соціокультурної групи, яка не загрожує життю та благополуччю інших людей; вміти приймати її такою, яка вона є; реагувати на культурні відмінності не стільки емоційно-імпульсивно, скільки раціонально; стимулювати бажання пізнавати різні культури й терпимо ставитися до тих, хто не такий, як усі, і не такий, як ти.</p>
<p>Джуринський О. М. Полікультурне виховання у сучасному світі / О. М. Джуринський. – М. : Прометей, 2002. – С. 21.</p>	<p>Полікультурне виховання передбачає, що освіта та виховання в поліетнічних спільнотах мають урахувувати національні (етнічні) відмінності.</p>
<p>Енциклопедія освіти (ред. В. Г. Кремень)</p>	<p>Полікультурне виховання – процес, який передбачає оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпатійних умінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію і виявляти розуміння інших культур.</p>
<p>Єрмаков І. Г. Школа 21 століття в Україні відбудеться лише за умови, якщо кожен її вихованець засвоїть своєрідний етичний кодекс міжнаціонального спілкування / І. Г. Єрмаков // Відродження. – 1995. – № 1. – С. 7.</p>	<p>Середня і вища школа ХХІ століття в Україні буде школою полікультурного виховання, культурного самовизначення й самореалізації особистості, що створить сприятливі умови для оволодіння кожною молодою людиною базовою культурою, заплідненою духовними цінностями українського народу й світової цивілізації. Альфою й омегою оцінки діяльності кожного навчального закладу має бути рівень оволодіння базовою культурою, а не певною сумою інформації.</p>
<p>Каврайський В. Ю. Освіта у Криму : своєрідність, тенденції, перспективи / В. Ю. Каврайський // Відродження. – 1998. – № 3. – С. 20.</p>	<p>Полікультурна освіта має враховувати всі етнічні особливості країни та регіону та виховувати повагу до людей інших національностей, повагу до їхньої культури.</p>
<p>Концепція громадянського виховання.</p>	<p>Полікультурне виховання полягає в усвідомленні різноманітності культур, вихованні пошани і відчуття гідності у представників усіх культур, незалежно від їх расового або етнічного походження, сприйнятті взаємозв'язку і взаємовпливу загальнолюдського і національного компонентів культури у широкому значенні.</p>
<p>Коджаспірова Г. М. Словник з педагогіки / Г. М. Коджаспірова, А. Ю. Коджаспіров. – М. : ІКЦ „МарТ”, 2005. – С. 37.</p>	<p>Виховання полікультурне – процес, у ході якого враховуються культурні та виховні інтереси різних національних та етнічних меншин, вирішуються завдання адаптації людини до цінностей багатонаціональних культур..</p>

Реан А. О. Психологія та педагогіка : [посібн. для вузів] / А. О. Реан, Н. В. Бордовська. – СПб. : Видавництво „Пітер”, 2002. – С. 182.	Полікультурне виховання враховує культурні і виховні інтереси різних національних та етнічних меншин, культивує в людині дух солідарності та взаєморозуміння в ім'я миру і збереження культурної ідентичності різних народів.
Скуратівський Л. В. Перспектива світового розвитку / Л. В. Скуратівський // Відродження. – 1995. – № 1. – С. 8.	...Полікультурна освіта не лише є прогресивною, а й перспективною. У майбутньому ще актуальнішою стане проблема забезпечення орієнтації громадян будь-якої країни у світовій культурі і водночас збереження і розвитку національної культури, без якої освіта збідніє.
Тараненко І. Г. Провідна ідея сучасної світової педагогіки / І. Г. Тараненко // Відродження. – 1995. – № 5–6. – С. 8–11.	Концепція полікультурного виховання може вважатись природним розвитком концепції двомовної і двокультурної освіти. Метою полікультурного виховання є формування нового менталітету, усвідомлення багатокультурної перспективи розвитку суспільства.
Тараненко І. Г. Концепція багатокультурного виховання – новий напрям у розвитку національної освіти / І. Г. Тараненко // Відродження. – 1995. – № 1. – С. 5.	У полікультурному вихованні більшого значення надається розвитку індивідуальної самосвідомості, оскільки кожний індивід повинен усвідомити, що будь-яка етнічна або культурна група існує автономно як частина взаємовідносного і взаємозалежного цілого. Індивідуум має розвивати соціальні вміння, які дадуть йому змогу спілкуватися і співробітничати з іншими общинами та групами.

Контент-аналіз джерел свідчить про неоднозначність розуміння терміну „полікультурне виховання”, але, водночас, надає можливість виокремити його суттєві риси. Науковці розглядають полікультурне виховання як процес самовизначення особистості в сучасному світі (І. Тараненко) [73]; І. Єрмаков, Л. Скуратівський вважають, що полікультурне виховання – це процес оволодіння особистістю загальнолюдськими та національними цінностями [33].

О.Гуренко розглядає полікультурне виховання як чинник ефективної демократизації виховання й освіти, який залучає багатонаціональне населення до власних мов, культур, світової культури через розуміння особливостей окремих націй, історії людської цивілізації, на основі діалогу макро- і субкультури, що володіє особливими достоїнствами і цінностями [25]. Як

указує Л. Зданевич, лише „у Великобританії, Данії, Нідерландах і Швеції на офіційному рівні полікультурне виховання визнане як один з основних напрямів навчання і виховання, особливо в початковій школі” [37].

У цих країнах питання полікультурного виховання розробляються за трьома напрямками [37]:

- полегшення шкільного успіху дітей – вихідців із етнічних меншин;
- впровадження в освіту білінгвізму, навчання рідною мовою;
- звернення полікультурного виховання не тільки до меншин, але і до

провідного етносу для розвитку взаєморозуміння, взаємного спілкування.

У дослідженні І. Лощенової виділено такі теоретико-методичні напрями, що розглядають проблему полікультурного виховання [53, с. 75]:

- альтернатива інтернаціонального виховання, що означає „інтегративний процес” (О. Джуринський);
- „формування культури міжнаціонального спілкування, виховання толерантності, вивчення етнопедагогічного аспекту в полікультурному вихованні” (Г. Дмитрієв);
- „підготовка до життя в поліетнічному соціумі: оволодіння культурою свого народу, формування уявлень про різноманіття культур і виховання етнотолерантності” (Г. Палаткіна);
- „формування людини, здатної до активної й ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі, що володіє розвиненим почуттям розуміння й поваги інших культур, умінням жити у згоді з людьми різних національностей” (В. Макаєв, З. Малькова, Л. Супрунова) .

Отже, полікультурне виховання – це не тільки ознайомлення з культурою, традиціями, цінностями інших народів, але й виховання власної культури людини, ціннісного відношення до себе, людей і навколишнього світу, її культурно-соціальна ідентифікація. Полікультурне виховання передбачає налагодження взаємодії між людьми з різними традиціями, адаптацію особистості до різних цінностей у ситуації існування багатьох

культур, орієнтацію на діалог культур, відмову на культурно-освітню монополію щодо інших націй і народів.

Одним із результатів полікультурного виховання є формування полікультурної вихованості, під якою В. Бойченко розуміє „інтегративну якість особистості, що відображає багатоаспектність її зв'язків на мікро- та макрорівні і включає сукупність полікультурних поглядів, ідей, переконань, почуттів, потреб, цінностей, установок, які виявляються в конкретній поведінці” [7, с. 68].

На підставі аналізу вищезазначених джерел під поняттям „полікультурне виховання молодших школярів”, розглядаємо процес культурно-соціальної ідентифікації особистості молодшого школяра, що спрямований на прищеплення учням початкових класів шанобливого відношення до способу життя інших людей, цілеспрямоване формування практичних навичок взаємодії з іншими культурами на основі розвитку особистісних та соціальних якостей, комунікативних й емпатійних умінь молодшого школяра для життя в суспільстві.

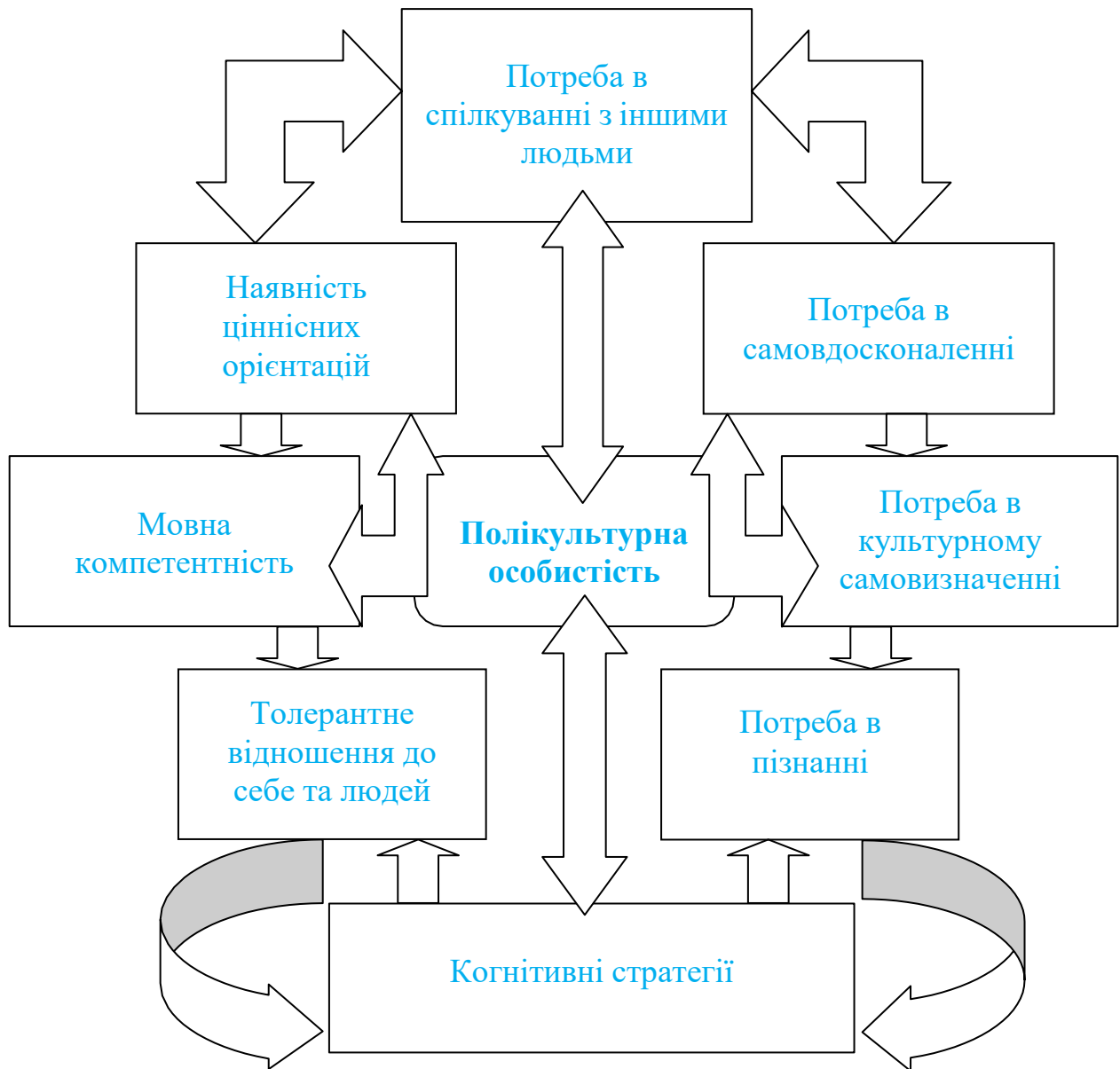
У процесі полікультурного виховання формується полікультурна особистість учня. Полікультурна особистість здатна реалізувати себе в складному, соціальному, економічному й політичному просторі та характеризується психологічним здоров'ям і позитивною ідентичністю. Виховання полікультурної особистості ставить за мету „підвищення рівня власної культури, а саме: культури спілкування, культури мови, культури розумової праці” (Л.Воротняк) [16]. І.Лощенова вважає, що полікультурній особистості властиве вміння бачити полікультурність сучасних культурних співтовариств і сприймати культурну різноманітність як норму співіснування культур у полікультурному просторі; усвідомлювати своє місце, роль і значущість у глобальних загальнолюдських процесах [53]. Л. Перетяга досліджує формування в молодших школярів полікультурної компетентності під якою розуміє складне багатокомпонентне особистісне утворення, яке є результатом полікультурної освіти [58, с. 331].

К.Крутий, Н.Котій виділяють такі показники полікультурної особистості: готовність і вміння жити й співпрацювати із представниками різних етнічних груп, що проживають в одній державі або регіоні; готовність встановлювати добросусідські стосунки з усіма народами, при цьому зберігаючи свою національну самоідентифікацію; освоєння досягнень науки й культури всіх народів [47, с. 11].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, вважаємо за можливе виділити такі компоненти структури полікультурної особистості, які представлено на рис. 1.1 (див. с. 31).

Схарактеризуємо компоненти структури полікультурної особистості. Необхідність орієнтуватися в непередбачених ситуаціях і нести відповідальність за свої вчинки у сфері особистого і суспільного життя зумовили виділення такого компоненту, як *когнітивні стратегії особистості*, під якими розуміємо здатність особистості здійснювати суб'єктивну регуляцію своєї поведінки, а також оцінювати вірогідні наслідки своїх учинків.

Виділення в структурі полікультурної особистості такого компоненту, як *потреба в самовдосконаленні*, зумовлена тим, що підвищення культури мови, культури спілкування, саморозвиток, самоосвіта і самовиховання особистості сприятимуть її життєвій самореалізації й особистісному зростанню, що відіграє важливу роль у створенні відчуття внутрішньої гармонії з самим собою і з навколишнім світом. Такий компонент, як *наявність ціннісних орієнтацій*, включено науковцями (С.Алієвим, М.Стельмаховичем, Б.Чижевським, М.Шимановським) в структуру полікультурної особистості у зв'язку з культурними, соціальними, релігійними, мовними відмінностями сучасного світу і необхідністю особистості робити свідомий вибір серед цього розмаїття стосовно себе, оточуючих людей та навколишнього світу [4; 69; 86; 87].

Рис. 1.1. Компоненти структури полікультурної особистості

При обґрунтуванні наступного компоненту, *мовна компетентність*, беремо до уваги визначення поняття „полікультурна особистість” у концепції етнокультурної освіти: полікультурна особистість – це індивід із розвиненою лінгвістичною свідомістю (Л. Воротняк, Д. Жанабілова) [16]. На нашу думку, розширенню кругозору та розвитку полікультурної особистості сприяє знання рідної і державної мов, а також вивчення іноземної мови, яка служить не тільки спілкуванню, але й дозволяє залучати учнів до різних способів мислення, формує відчуття й поведінку.

Розглянемо наступний компонент структури полікультурної особистості – *потреба в пізнанні*. Для успішного виживання в сучасних умовах інформаційного суспільства, де постійно розвиваються і модернізуються комунікативні технології, людині необхідно володіти інформацією й знаннями не тільки у сфері своєї професійної діяльності, але і в багатьох інших сферах життя. У свою чергу володіння різнобічною інформацією сприятиме вихованню мислення особистості, цілей і мотивів її діяльності, що не будуть залежати від думки оточуючих людей. Компонент *толерантне відношення до себе і людей*, на нашу думку, є необхідною передумовою для успішної взаємодії з навколишнім світом. Толерантність має велике значення в гуманізації стосунків між людьми різних національностей, забезпечує їх стабільність і консолідацію в суспільстві, що досягається через доброзичливість.

Розглянемо наступний компонент – *потреба в культурному самовизначенні*. Філософські аспекти теорії самовизначення знайшли віддзеркалення в роботах Л. Архангельського, А. Гусейнова, Н. Зотова. На думку П. Щедровицького, самовизначення – це вдосконалення себе у вибраній діяльності, переосмислення власного „Я”. Сутність слова „самовизначення” полягає в „здатності людини будувати саму себе, свою індивідуальну історію”. М. Платонова виділяє філософський, етичний, культурологічний і психологічний рівні аналізу проблеми самовизначення особистості людини. На філософському рівні поняття „самовизначення” розглядається як наукова категорія та явище духовного життя людини. З етичної точки зору розкривається, що в основі всіх моральних якостей особистості лежить здатність до морального самовизначення. На культурологічному рівні обґрунтовується, що людина, здійснюючи моральний і ціннісний вибір, формуючи цілі діяльності та визначаючи способи й засоби їх досягнення, опирається на власні уявлення про культуру та її форми. Доводиться, що, взаємодія зі світом і людьми, особистість проектує свої уявлення на соціум та виступає суб'єктом культури. Психологічний рівень

визначає системоутворюючу основу явища самовизначення людини, психологічні механізми орієнтації школярів на самовизначення, формування у них здібності до культурного самовизначення.

Культурне самовизначення особистості – це процес створення та реалізації системи власних уявлень про культурний простір, своє місце в ньому, оскільки людина, яка не знає своєї культури, не може з повагою ставитися до чужої. Отже, усвідомлення власної неповторності й унікальності сприятиме розумінню того, що будь-яка культурна група існує і автономно, і як частина взаємозалежного цілого.

Такий компонент, як *потреба в спілкуванні з іншими людьми*, виділено у зв'язку з необхідністю для особистості обмінюватися інформацією й сприймати себе та інших людей у навколишньому світі. У спілкуванні формуються норми взаємовідносин і поведінки, відбувається інтеграція людей, формування і самовизначення людини, її індивідуальних особливостей [17]. Специфіка спілкування полягає і в тому, що суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, при цьому відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами й відчуттями. Компоненти структури полікультурної особистості взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного.

Таким чином, аналіз стану полікультурного виховання як психолого-педагогічної проблеми засвідчив його складність і глибоку значущість у вихованні підростаючого покоління, оскільки відкритість до сприйняття різноманітних культур світу, освоєння фундаментальних духовних цінностей людства – гуманізму, свободи, справедливості, толерантності, культури миру, національного примирення сприятиме формуванню толерантних громадян сучасного полікультурного суспільства.

1.3. Особливості полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі

Наше дослідження спрямоване на обґрунтування доцільності технології полікультурного виховання учнів початкових класів у позакласній роботі. Для

подальшого викладення матеріалу необхідно розглянути принципи організації позакласної роботи у школі, визначити її місце в освітньому процесі початкової школи, описати підходи щодо змісту полікультурного виховання, надати характеристику вікових особливостей молодших школярів та на основі вищезазначеного уточнити особливості й виховний потенціал полікультурного виховання учнів початкових класів у позакласній роботі.

Вважаємо, що позакласна робота має виключні можливості для формування та розвитку повноцінної полікультурної особистості школяра, оскільки вона безпосередньо орієнтована на підвищення освітнього й культурного рівня, а також на набуття учнями вміння спілкуватися з представниками оточуючих культур.

Розглянемо принципи, форми та місце позакласної роботи в освітньому процесі школи. Одним із засобів виховання всебічно розвиненої особистості, залучення учнів до самостійної роботи, яку вони можуть проводити згідно з властивою їм швидкістю засвоєння, виступає позакласна робота, що ґрунтується на засадах особистісно-орієнтованого підходу (К. Слесик) [66, с. 4]. Позакласна робота – це організація вчителем різних видів діяльності учнів у позаурочний час, яка забезпечує необхідні умови для соціалізації особистості учнів [66; 82]. Вона є складовою частиною навчально-виховної роботи школи й має за мету спрямовувати самостійність й активність учнів на підвищення свого освітнього й культурного рівня, розвиток здібностей, збагачення світогляду й поглиблення знань, а також на набуття учнями корисних умінь і навичок. Таким чином, позакласна робота спрямована на досягнення загальної мети виховання – засвоєння учнями необхідного для життя в суспільстві соціального досвіду й формування прийнятої суспільством системи цінностей.

Науковці (Ю. Бабанський, М. Фіцула) виділяють такі загальні принципи організації позакласної роботи: добровільність; суспільна спрямованість; ініціативність учнів, урахування індивідуальних можливостей особистості учнів [78].

Розглянемо ці принципи більш докладно. Перший принцип припускає добровільність у виборі форм і напрямів позакласної роботи, надає учням можливість вибирати кружки або секції. Для виявлення кола інтересів учнів у школі проводиться опитування або анкетування.

Принцип суспільної спрямованості позакласної роботи передбачає залучення учнів до таких видів завдань, які потрібні й корисні суспільству, а також таку організацію цих завдань, щоб їх корисність усвідомлювалася самими учнями. Принцип ініціативності реалізується в такій організації виховної роботи, за якої будь-яка діяльність сприймається школярами так, начебто вона виникла з їхньої власної ініціативи. Принцип урахування індивідуальних можливостей особистості учнів сприяє чіткій організації процесу виховної роботи, оскільки вікові особливості учнів важливі при виборі змісту й організації форм позакласної роботи. Важливою умовою дієвості всіх видів виховної роботи є забезпечення їх єдності, наступності та взаємодії.

М. Фіцула виділяє такі форм позакласної роботи: індивідуальні, гурткові, об'єднуючі та масові [78]. Індивідуальна робота передбачає самостійну діяльність окремих учнів, спрямовану на самовиховання. Ця діяльність вимагає від вчителя знання індивідуальних особливостей учнів, ці особливості визначаються шляхом бесід, анкетування, вивчення інтересів школярів.

Гурткова позакласна робота сприяє виявленню й розвитку інтересів і творчих здібностей учнів у певній галузі науки, мистецтва, спорту. Найбільш поширені такі її форми, як гуртки та секції. У гуртках проводяться заняття різного типу: це доповіді, обговорення творів літератури, екскурсії, виготовлення наочного приладдя, лабораторні заняття, зустрічі з цікавими людьми. До об'єднуючих форм роботи відносяться дитячі клуби, шкільні музеї, спілки, клуби дружби та вихідного дня. Форми масової роботи належать до числа найбільш розповсюджених у школі (конкурси, олімпіади, змагання, ігри, шкільні свята). Вони розраховані на одночасне охоплення

багатьох учнів, їм властиві урочистість, яскравість, великий емоційний вплив на дітей.

Усі форми позакласної роботи містять у собі великі можливості активізації учнів, розширюють їхній світогляд, викликають відчуття залучення до життя країни, стимулюють активність, розвивають ініціативу. Будь-яка форма позакласної роботи повинна бути наповнена корисним змістом [238].

Наступним кроком, що сприятиме визначенню особливостей полікультурного виховання молодших школярів буде розгляд підходів до організації змісту полікультурного виховання учнів. На думку А.Солодкої, існує чотири підходи до опису змісту полікультурного виховання [67].

Перший підхід полягає у відборі книг для організації виховної роботи, проведенні різних заходів, присвячених окремим святам, відомим людям і визначним подіям різних культур. Особливістю цього підходу є те, що ці заходи не включено в навчальний план освітньої установи. На відміну від першого, другий підхід, припускає включення в навчальний план освітнього закладу тем, ідей, концепцій стосовно тієї чи іншої етнічної або культурної групи без зміни основної структури навчального плану. Реалізація третього підходу здійснюється через зміну навчальних планів. Учні вивчають різні точки зору на одну й ту ж подію чи ідею. Цей підхід передбачає також пояснення учням значущості національної спадщини і традицій. Слідування цьому підходу розвиває критичне мислення учнів і передбачає визнання ідеї різноманітності навколишнього світу як основоположної. Визначимо особливості четвертого підходу. Оскільки мета цього підходу полягає не тільки в придбанні учнями знань, але й у розвитку в них особистісних і соціальних умінь для життя в суспільстві, цей підхід передбачає дотримання принципів третього підходу в сукупності з активними діями учнів стосовно вивченого матеріалу [67].

Схожі думки знаходимо в дослідженнях інших науковців, які розробляють питання полікультурного виховання. Стівен Мерфі-Шігматсу у

своїх роботах, присвячених дослідженню означеної проблеми в Японії, відзначає, що багато вчителів розглядають полікультурне виховання як процес вивчення країн Заходу, екзотичних країн, обмін досвідом між іноземними та місцевими студентами [67]. Але полікультурне виховання не зводиться тільки до вивчення іноземної мови, хоча вона, на нашу думку, є важливим компонентом і засобом полікультурного виховання, оскільки сприяє формуванню полікультурної особистості.

На думку дослідників М. Баяновської, П.Тіпала, зміст полікультурного виховання включає знання з матеріальної культури (основний тип поселень, житла, основні предмети побуту; одяг (національний костюм), прикраси; національні страви; транспортні засоби; знаряддя праці; праця з урахуванням її специфіки); з духовної культури (народні звичаї, обряди, свята, мова, народна творчість (казки, прислів'я, приказки, дитячі ігри, музика); мистецтво – пісні, танці, твори художньої та декоративно-прикладної творчості, література); з нормативної культури (загальнолюдські моральні якості; правила спілкування між людьми всередині етносу і поза ним) [5].

Тобто, полікультурний підхід до організації позакласної роботи буде здійснюватися шляхом ознайомлення учнів з розмаїттям способів життя, світоглядів, способів мислення, розвитку в них особистісних і соціальних умінь для життя в суспільстві, інтегрування до змісту діяльності учнів фактів із життя різних народів світу та поясненні значущості національної спадщини і традицій, що дозволить викликати у школярів здивування і бажання знайомитися з відмінними рисами різних національностей, формувати особистісне відношення учнів до отриманої інформації. Ця інформація за своєю суттю цікава та характеризується яскравістю, що, у сукупності з особливостями молодшого шкільного віку – молодші школярі мають виражену потребу в зовнішніх враженнях, пізнанні нового, сприятиме її запам'ятовуванню та викликатиме бажання знайомитися зі своєю етнічною культурою та культурою інших народів.

Формування інтересу школярів до своєї та іншої культур буде здійснюватися завдяки організації та проведенню полікультурних заходів – святкування національних свят етнічних груп, представники яких навчаються у класі; святкування пам'ятних дат, що мають історичне значення для народу, з етнокультурою яких знайомляться діти, а також знаменних днів, присвячених діячам національної культури і науки, національним героям [32].

Останнім кроком в уточненні особливостей полікультурного виховання учнів початкових класів буде характеристика їхніх вікових особливостей із метою визначення готовності молодших школярів до сприйняття знання про свою культуру, готовності до міжкультурного діалогу та для вибору форм і змісту позакласної роботи.

Актуальність проблеми полікультурного виховання молодших школярів зумовлена сприйнятливістю молодшого шкільного віку до зовнішніх впливів. Довірливість і відкритість, слухняність і старанність – риси учнів початкових класів, що створюють сприятливі умови для виховання полікультурної особистості молодшого школяра. Г. Абібулаєва зазначає, що необхідно навчити школярів із дитячого віку поважати конструктивну культуру будь-якої соціокультурної групи; уміти сприймати її такою, якою вона є; адекватно реагувати на культурні відмінності – не імпульсивно, а раціонально; стимулювати бажання пізнавати різні культури й терпимо ставитися до тих, хто не такий, як усі [1].

Молодший шкільний вік – сензитивний період для формування різних видів мовного спілкування в полікультурному середовищі, оскільки оволодіння, „прийняття” й використання мов і культур близьких і далеких народів є передумовою толерантних взаємовідносин у суспільстві. У цей період розвиваються нові духовні й пізнавальні потреби школяра (М. Гамезо), це період засвоєння знань, умінь, навичок (Л. Першина). Дослідники визначають хронологічні рамки молодшого шкільного віку. Сьогодні молодший шкільний вік – це період між 6,5 і 10,5 роками. Це зумовлено тим, як регламентують час початку й закінчення дитиною початкової школи

офіційні документи. О. Грива відзначає, що вікові межі рухливі й залежать від соціокультурних обставин, типу культури, вимог оточення, індивідуальних особливостей, статевої приналежності дитини [24, с. 29]. С. Трапезніков зазначає, що не тільки метричні дані визначають вік дитини, так, десятирічні школярі, які навчаються в молодших класах, і діти того ж віку – учні п'ятого класу тієї ж школи зовсім по-різному проявляють себе: одні – як типові молодші школярі, інші – здебільшого як типові молодші підлітки. Отже, дитина виявляється представником тієї або іншої вікової групи не тільки за формально-хронологічними ознаками й біопсихічними характеристиками, а й за зв'язком із соціальною позицією в суспільстві. Зважаючи на це, молодший шкільний вік постає особливим періодом життя дитини: вона вперше займає позицію рівну позиції дорослого, – стає школярем.

Як відзначають дослідники (Голік Л. О., Клиненко Т. В., Красицький М. Ю., Левченко Г. І.) [17] для молодших школярів характерна спрямованість на зовнішній світ: вони запам'ятовують факти, явища в деталях, при цьому яскравість емоційних реакцій впливає на почуття учнів, зумовлює глибину й стійкість вражень, які отримують молодші школярі, тому вони довго перебувають під владою яскравого факту й образу, що можна використовувати при організації свят, фестивалів, екскурсій, класних годин і бесід для молодших школярів.

На думку І.Мигович, М.Макара, процес полікультурної соціалізації учнів починається з входження їх у культуру свого народу, процесу формування етнічної ідентичності, динаміку розвитку якої вивчав швейцарський психолог та філософ Ж. Піаже [55]. Він виділив три етапи формування етнічної ідентичності молодших школярів: у віці 6 – 7 років дитина набуває перші знання (фрагментарні, несистематичні) про свою етнічну приналежність; у 8 – 9 років у дитини розвиваються національні почуття і йде чітка ідентифікація з членами своєї етнічної групи; у 10 – 11 років етнічна ідентичність особистості формується в повному обсязі: дитина усвідомлює етнічну самобутність не тільки свого народу, але й інших.

О. Власова відзначає, що в молодшому шкільному віці раціональні компоненти свідомості не відіграють ще провідної ролі, значною мірою відношення молодших школярів до дійсності визначають емоції та несвідомі прагнення [12]. Одним із основних механізмів особистісного формування молодших школярів є наслідування, тому що вони копіюють манери, дії, міркування оточуючих людей і, у першу чергу, вчителя.

Учні початкової школи мають такі особливості: виражену потребу в грі, рухах, зовнішніх враженнях, пізнанні нового, самооцінці, схваленні дорослих. Л.Перетяга відзначає, що розвиток потреб учнів початкової школи відзначається домінуванням духовних потреб над матеріальними, тобто потреб „для інших” замість „для себе”, їхньою більшою усвідомленістю й самокерованістю [58]. На думку В.Бойченко, найбільш важливими для учнів початкової школи є мотиви, пов’язані зі світом дорослих, а саме – установами позитивних взаємовідносин з ними, новими видами діяльності – дидактичними іграми, навчанням, конструюванням, у яких проявляються мотиви особистісних досягнень – самолюбство, самоствердження, прагнення до успіху, претендування на головні ролі та інше [7].

Інтереси молодшого школяра, на думку багатьох учених, нестійкі, недовговічні, ситуативні поверхові. Яскраво виражений пізнавальний інтерес ґрунтується на інтуїтивному прийнятті цінності знання (С.Саяпіна, О.Коркішко) [65]. Серед психічних новоутворень, характерних для молодшого шкільного віку, зазначимо: довільність психічних процесів і дій (як посилення вольової регуляції всіх психічних процесів); внутрішній план дій (як прогностична здатність, що проявляється в умінні планувати й виконувати дії „про себе”); супідрядність мотивів діяльності (як домінування мотиву „треба” над мотивом „хочу”); рефлексія (як здатність аналізувати свої судження й вчинки з погляду їх відповідності до задуму й умов діяльності); самосвідомість і самооцінка (як вияв нової внутрішньої позиції школяра).

Життя в колективі, спільна навчальна діяльність, задоволення потреби в спілкуванні сприяють розвитку в учнів початкових класів моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів, формують такі особистісні якості, як усвідомленість і стриманість почуттів, інтенсивно розвиваються вищі почуття – почуття товариства, дружби, колективізму, відповідальності. Проте, на думку Л. Трофімова, для більшості школярів цієї вікової категорії характерний низький рівень розвитку моральних почуттів – молодші школярі усвідомлюють свої й розуміють чужі почуття й стан зовсім не досконало [63, с. 72]. Науковець відзначає, що учні початкової школи надзвичайно сензитивні до мистецтва, природи, відношення дорослих, і це є своєрідною „дитячою обдарованістю” [63]. Виховання, що спирається на цю особливість, виявляється надзвичайно ефективним.

Таким чином, молодший шкільний вік є максимально сприятливим для виховання періодом дитинства. Знання й використання психологічних особливостей учнів початкових класів допоможе організувати роботу з полікультурного виховання й сприятиме успішній реалізації цілей полікультурного виховання молодших школярів.

Позакласна робота допомагає створити належні умови для практичного застосування школярами навичок взаємодії у полікультурному суспільстві, оскільки молодші школярі вчаться співпрацювати один із одним, ставити себе на місце іншої людини. Використання активних методів та прийомів роботи, а саме: моделювання життєвих ситуацій, проектна діяльність, заочні подорожі, організація свят, сприяє мотивації молодших школярів до отримання знань про свою та іншу культури, збагачує особистісний досвід учнів, їхні уявлення про розмаїття людської культури.

Систематизація результатів аналізу психолого-педагогічної літератури, сучасних наукових досліджень, розгляд принципів організації позакласної роботи у школі, визначені підходи щодо організації та змісту полікультурного виховання, характеристика вікових особливостей молодших школярів

дозволила виявити особливості та виховний потенціал позакласної роботи з полікультурного виховання молодших школярів, представлених на рис. 1.2.

Розглянемо ці особливості більш ретельно. Така особливість, як *створення умов для практичного застосування школярами навичок взаємодії у полікультурному суспільстві* реалізується через застосування різних форм організації позакласної роботи, у яких школярі не тільки виявляють свої індивідуальні особливості, які не завжди вдається розпізнати на уроці, а й вчаться жити в колективі, тобто співпрацювати один із одним.

Рис. 1.2. Особливості позакласної роботи з полікультурного виховання молодших школярів

Таким чином, як зазначає Н. Харькова школярі стоять у центрі процесу полікультурного виховання [79, с. 15] й отримують практичні вміння, знання, які готуватимуть їх до ролей та обов'язків у майбутньому дорослому житті. Одночасно ці знання допоможуть учням оцінити культурне й лінгвістичне

різноманіття суспільства. У змісті позакласної роботи ключове значення має практична сторона знань (С. Карпенчук) [39, с. 47].

Залучення школярів до різних видів позакласної роботи збагачує особистісний досвід учнів, їхні знання про різноманітність людської культури – мови, танці, традиції, розвиває їхню здатність оцінити, висловити відношення до своєї та іншої культур. У цьому вбачаємо реалізацію такої особливості позакласної роботи, як *мотивація учнів початкової школи до отримання знань про свою та іншу культури*. Різноманітна позакласна виховна робота сприяє розвитку у школярів інтересу до різних видів активності, бажання брати участь у продуктивній діяльності, сприяє формуванню здатності самостійно організувати свою власну діяльність.

Організація позакласної роботи з учнями початкових класів сприяє *розвитку особистісних та соціальних якостей молодших школярів*. Серед особистісних якостей С. Карпенчук виокремлює емоційно-чуттєві, поведінкові, комунікативні, творчі [39, с. 19]. Вважаємо, що процес полікультурного виховання у позакласній роботі розвиває такі якості особистості, як культура емоцій, допитливість (емоційно-чуттєві), дисциплінованість, відповідальність, тактовність, ввічливість, організованість, завзятість, самокритичність (поведінкові), толерантність, вміння чути і слухати, щирість (комунікативні), дослідницькі та художні вміння (творчі).

У позакласній роботі розвиваються особистісні та соціальні якості молодших школярів, їхні комунікативні та емпатійні вміння. Виховний потенціал позакласної роботи у полікультурному вихованні молодших школярів також полягає в її добровільності.

Педагогічний процес у школі характеризується навчальною, виховною й розвиваючою функціями, які реалізуються й у процесі полікультурного виховання в позакласній роботі. Специфічною рисою навчальної функції в позакласній роботі є її другорядна роль у порівнянні з навчальною діяльністю [16]. У позакласній роботі навчальна функція сприяє ефективній реалізації виховної та розвиваючої функцій. Мета розвиваючої функції виявляється у

формуванні психічних процесів учня. У виховній роботі вона спрямована також на розвиток індивідуальних здібностей учнів через залучення їх до відповідної діяльності. Розвиваюча функція позакласної роботи проявляється у виявленні прихованих здібностей, розвитку нахилів та інтересів учня.

Характерними рисами позакласної роботи є її суб'єктність, діалогічність, спрямованість на розвиток особистості, міжособистісні відносини учасників взаємодії. Позакласна виховна робота з полікультурного виховання сприяє процесам самоусвідомлення, саморозвитку, самореалізації особистості школяра. Тому поряд із навчальною, виховною й розвиваючою функціями у процесі полікультурного виховання у позакласній роботі реалізуються також творча, когнітивна, комунікативна та здоров'язберігаюча функції.

Когнітивна функція позакласної роботи полягає у створенні атмосфери емоційного сприйняття та запам'ятовування інформації. Творча функція виявляється у творчому підході до активізації діяльності учнів, а також сама діяльність школярів та вчителів у позакласній діяльності характеризується творчими рисами. Реалізація комунікативної функції позакласної роботи сприяє створенню реальної атмосфери спілкування не тільки між учнями та вихователем, а й діалогу між різними культурами. Здоров'язберігаюча функція реалізується через благодіючий вплив занять, дії вчителя й самих учнів на здоров'я школярів, створення умов для самовираження, сприятливого психологічного фону, прийняття до уваги особливостей групи.

Отже, особливості полікультурного виховання у позакласній роботі реалізуються за рахунок використання різноманітних форм і методів роботи з школярами. Полікультурне виховання використовує відомі педагогічні форми й методи, які вже довели свою ефективність і отримали визнання в педагогіці – бесіда, діалог, дискусія, ігри (Л. Гончаренко) [19]. Серед методів і форм полікультурного виховання пріоритетна роль належить активним методам, які ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії і сприяють формуванню в особистості учня когнітивних і поведінкових норм (В.

Бойченко, Н. Рищак) [7; 64]. Зазначені методи розвивають вміння міркувати, аналізувати, робити власні висновки. Подібні форми роботи застосовуються з урахуванням цілей, функцій, змісту полікультурного виховання. Так, при соціокультурній ідентифікації особистості результативні історичні розповіді, вивчення місцевих звичаїв, етикету; при засвоєнні понять полікультурності – лекції, евристичні бесіди, робота з книгою; при розвитку навичок міжкультурного спілкування – діалог (Л. Гончаренко) [20].

Серед інноваційних форм виховної роботи ми виділяємо проекти, ситуаційно-рольові ігри, соціально-психологічні тренінги, ігри-драматизації, моделювання.

Використання ігор із полікультурної тематики, реконструкція на заняттях окремих аспектів побуту, звичаїв, а також розігрування окремих життєвих ситуацій, що виникають у процесі міжетнічної взаємодії, міжкультурний тренінг, який має практичну спрямованість – усі ці види діяльності орієнтовано на безпосередню взаємодію школярів із представниками інших народів і культур. Досягненню цієї мети сприятиме включення до змісту занять полікультурної інформації, що дозволить школярам здійснювати опосередковане спілкування із зразками культури різних етнічних груп, а саме: через народні казки, приказки, прислів'я, національні ігри, народні пісні, а також твори письменників, які познайомлять учнів із особливостями життя різних народів та культур.

Використання ігрових технологій створює сприятливе середовище для пізнавальної діяльності молодших школярів. Визначальною рисою ігрових технологій є моделювання життєво важливих ситуацій і пошук шляхів їх розв'язання. Основним методичним прийомом виступає гра, що належить до групи активних способів виховання. Організаційними формами можуть бути ділові ігри, рольові й сюжетні ігри – подорожі, дидактична гра. Гра створює умови реального спілкування, оскільки її учасники умовно відтворюють реальну практичну діяльність людей. Гра створює умови рівності в партнерстві, руйнує традиційний бар'єр між учителем і учнем, трансформує

позицію вчителя, який балансує між роллю організатора, помічника й співучасника загальної дії.

Теоретичні основи педагогіки й психології гри знаходимо в роботах Ю. Азарова, О. Газмана, О. Гударевої, К. Ушинського, Ф. Фрадкіної. Значна кількість досліджень пов'язана з різними аспектами підвищення ефективності навчально-виховного процесу школи за допомогою різних видів ігор або їх компонентів (І.Підласий, А. Підласий) [60]. Можливості сюжетно-рольових ігор у соціалізації особистості відзначила Н. Кудикіна [48].

Н. Кудикіна виокремила наступні функції гри як педагогічного феномена культури: соціокультурне призначення гри, функція міжнаціональної комунікації, самореалізації людини в грі, комунікативна, діагностична, терапевтична, розважальна функція гри, функція корекції в грі [48].

Так, він зазначає, що соціокультурне призначення гри пов'язано з тим, що гра є засобом соціалізації дитини, що включає в себе як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на становлення особистості, засвоєння знань, духовних цінностей і норм, властивих суспільству чи групі людей, так і спонтанні процеси, що впливають на формування людини. Функція міжнаціональної комунікації виявляється у можливості моделювати різні ситуації життя, шукати вихід із конфліктних ситуацій, не вдаючись до агресивності, навчає розмаїтості емоцій у сприйнятті всього існуючого в житті. Функція самореалізації людини у грі постає однією з основних її функцій, оскільки людина реалізує себе як особистість.

Ситуаційно-рольова гра визначається як матеріально реалізована (у вигляді розробки або ігрової діяльності) система, що відтворює ситуацію міжособистісної взаємодії (В. Кукшин) [51]. У самій моделі ситуаційно-рольової гри закладено різні види ігрового спілкування: переговори, наради, накази, доповіді. Як модель вона дає можливість здійснення процесу пізнання реальної ситуації взаємодії, ефективних і власних способів поведінки. У ситуаційно-рольовій грі реалізуються три складові соціального виховання:

освіта (у плані пізнання, пропаганди й поширення культури); організація соціального досвіду людини (через організацію життєдіяльності формалізованих груп); індивідуальна допомога (допомога у вирішенні проблем, консультації, стимулювання саморозвитку).

Одним із ефективних методів полікультурного виховання є проектна діяльність, якій властивий високий ступінь самостійності, ініціативності учнів. Використання проектної діяльності в позакласній роботі з полікультурного виховання зумовлено загальною тенденцією розвитку сучасного суспільства, яка знаходить свій вияв у творчості та дослідницькому пошуку як складових будь-якої професії. Дослідницька поведінка в сучасному світі розглядається як невід'ємна риса особистості, стиль життя сучасної людини. Питання і суть проектної діяльності, розкрито в роботах О. Гайнової, Дж. Джонса, Дж. Дьюї, Н. Пахомової, Є. Полат, Н. Хорушко, І. Чечель. Її визначальними рисами є розвиток соціальних навичок школярів у процесі групових взаємодій, засвоєння досвіду дослідницько-творчої діяльності, міжпредметна інтеграція знань, умінь і навичок.

На думку Н.Харькової, саме сприйнятливість і вразливість „забезпечують динамічний когнітивний та особистісний розвиток” молодшого школяра [80, с. 151].

Робимо висновок, що змістом полікультурного виховання у позакласній роботі виступає адаптований соціальний досвід, емоційно пережиті й реалізовані у власному досвіді учнів. Специфіка змісту позакласної роботи з полікультурного виховання характеризується домінуванням емоційного аспекту діяльності над інформаційним.

Висновки до розділу 1.

Розгляд філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури дозволив узагальнити наукову інформацію щодо проблеми полікультурного виховання, проаналізувати зміст основних понять дослідження. Педагогічне підґрунтя полікультурного виховання характеризується гуманістичною спрямованістю у зв'язку з тим, що одна з основних тенденцій розвитку людства виявляється в його поступовій гуманізації, креативною спрямованістю, тому що творчість сприяє досягненню значущих результатів у вихованні, оптимістичною спрямованістю, оскільки не тільки декларує віру у „світле майбутнє”, а й пропонує шляхи й способи його досягнення. Психологічним підґрунтям полікультурного виховання виступають психологічні теорії й концепції, які розглядають людину з гуманістичних позицій, оптимістично трактують інтелектуальний, психічний і духовний потенціал особистості.

Результатами полікультурного виховання повинні стати: оволодіння учнями культурою свого народу, що виступає неодмінною умовою їх інтеграції в інші культури, формування та розвиток умінь і навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур, усвідомлення необхідності взаєморозуміння між людьми й народами, розуміння не тільки прав, але й обов'язків по відношенню до інших соціальних і національних груп.

Отже, полікультурне виховання спрямоване на формування уявлень особистості про різноманіття культур та розвиток навичок взаємодії у полікультурному світі на основі толерантності та взаєморозуміння. Актуальність полікультурного виховання учнів початкової школи дає підстави до розгляду особливостей полікультурного виховання молодших школярів.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

2.1. Стан сформованості полікультурної вихованості молодших школярів

Організація дослідно-експериментального етапу дослідження передбачала такі стадії: пошуково-теоретичну, моделювальну, експериментальну (констатувальний етапи). На пошуково-теоретичній стадії вивчено та проаналізовано філософську та психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження. Завданнями моделювальної стадії став аналіз навчально-виховних планів учителів, обґрунтування технології полікультурного виховання та визначення педагогічних умов для визначення рівня сформованості полікультурної вихованості молодших школярів.

Дослідження проводилось на базі ОЗ-"Вікнянський ЗЗСО I-III ступенів в ході якого прийняло участь 120учнів початкової школи.

Констатувальний етап дослідження організовано на основі методологічного принципу послідовності констатуючих дій. Цей етап складався з таких елементів: анкетування батьків та вчителів; опитування учнів, аналіз констатувального етапу.

Мета констатувального етапу експерименту полягала у виявленні початкового рівня полікультурної вихованості молодших школярів. Завданнями цього етапу виступили: аналіз відношення вчителів до проблеми полікультурного виховання учнів, виявлення ступеня обізнаності батьків із поняттям „полікультурне виховання”, аналіз досліджуваної проблеми, визначення необхідності впровадження технології полікультурного виховання учнів початкових класів у позакласній роботі.

Діагностика вихованості полягає у визначенні рівня сформованості особистісних рис і якостей людини, що реалізуються в системі міжособистісних взаємовідносин. На основі аналізу її результатів здійснюється уточнення чи корекція спрямованості й змісту основних компонентів виховної технології. Інструментальна частина процесу

визначення рівня вихованості представлена системою спеціальних методів, що розробляються в педагогіці, виділяють наступні групи: загальні, традиційні і спеціальні методи діагностики [87, с. 235].

На констатувальному етапі експерименту використовувалися емпіричні методи дослідження – спостереження за діяльністю вчителів та учнів початкових класів, анкетування вчителів і батьків учнів, діагностична бесіда з учнями початкових класів. Ці методи використовувалися для отримання даних про рівень полікультурної вихованості молодших школярів і визначення відношення батьків і вчителів до ідей полікультурного виховання у початковій школі.

При підготовці матеріалу для анкетування вчителів і батьків учнів початкових класів виділено декілька категорій питань: ставлення до шкільного виховання, обізнаність щодо полікультурного виховання, відношення до представників інших національностей (питання анкетування батьків і вчителів подано у Додатку А). Результати анкетування батьків учнів початкових класів зафіксовано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Таблиця результатів анкетування батьків учнів початкових класів

Категорія запитання	Зміст	Відповіді %			
		Так	Ні	Не знаю	Своя відповідь
Ставлення до шкільного виховання	На Вашу думку, чи відповідає шкільне виховання Вашої дитини запитам сучасного суспільства?	56,5	21,7	10,9	10,9
	Яку допомогу у вихованні Вашої дитини Ви хотіли б одержати від школи?	-	22	41	37
	Які зміни Ви б внесли до процесу виховання Вашої дитини у школі?	-	25	35	40
Обізнаність щодо полікультурного виховання	На Вашу думку, що являє собою полікультурне виховання: – учить вирішувати проблеми різного ступеня складності; – формує досвід самовизначення дитини; – знайомить із культурою іншого народу; – (Ваша відповідь)	Вибір із запропонованих відповідей		4,3	2,2

	Як Ви вважаєте, що дасть полікультурне виховання Вашій дитині: – уявлення про цілісну картину світу; – знання іноземної мови; – знання національної культури і традицій; – (Ваша відповідь)	Вибір із запропонованих відповідей			-
Відношення до представників інших національностей	У чому Ви бачите позитивні і негативні сторони спілкування Вашої дитини з представниками іншої національності?	-	-	38	62
	Хотіли б Ви, щоб у школі разом з Вашою дитиною навчалися представники національних меншин або іноземці?	48	36	16	-

Проаналізуємо результати анкетування батьків. Нами було проведено анкетування 120 батьків учнів початкових класів. Опитані батьки вважають, що виховання їхніх дітей відповідає запитам сучасного суспільства (56,5%), але вони не змогли пояснити, у чому полягає ця відповідність. Частина опитаних батьків вважає, що виховання їхніх дітей не відповідає вимогам сучасного життя (21,7%), але вони також не обґрунтували свою відповідь. Приблизно однакової кількості батьків важко відповісти на це запитання (10,9%), частина батьків відзначили, що виховання в школі відповідає запитам суспільства, але не завжди або не повною мірою. Тільки декілька осіб обґрунтували свою відповідь „Ні” (10,9%), підкресливши, що в їхніх дітей відсутні моральні критерії, вони не знають меж дозволеного і недозволеного у своїй поведінці, що вони не мають уявлення, як поводитися в незвичайних життєвих ситуаціях, у них відсутній гармонійний розвиток особистості.

На запитання, які зміни вони б внесли до процесу виховання своїх дітей і яку допомогу хотіли б одержати від школи, приблизно однакова кількість батьків відповіли, що вони не потребують допомоги школи і ніяких змін у процес шкільного виховання дитини вони вносити не бажають (22% і 25% відповідно). На запитання про внесення змін до процесу виховання частині батьків було важко відповісти (35%). 41% опитаних батьків учнів початкових класів не знають, яку допомогу від школи вони хотіли б отримати. 40% батьків висловили свою думку, відзначивши, що дитині необхідно

прищеплювати етичні якості, пошану до власної культури і релігії, вводити уроки етики. Серед відповідей прозвучало, що слід збільшити кількість занять, де учні могли б знайомитися з живописом, культурою, природою свого регіону, тим самим підвищуючи свій культурний рівень, що у вихованні необхідно опиратися на вічні духовні цінності, а не на швидкоплинні політичні обставини. Більшість батьків упевнені, що важливим є індивідуальний підхід до кожної дитини, якій необхідно приділяти більше уваги. Вчителі повинні розвивати в учнів самостійність, прищеплювати їм відчуття краси і гармонії до навколишнього світу, тим самим закладаючи природну основу для духовного виховання, організовувати заходи для зміцнення фізичного і психологічного здоров'я дітей. На думку батьків, слід поглиблено вивчати рідну мову і традиції українського народу, розвивати загальний кругозір дитини в межах її віку й інтересів.

Відповідаючи на запитання про те, яку допомогу вони хотіли б одержати від школи, 37% батьків відзначили, що в початковій школі не вистачає допомоги кваліфікованого психолога, занять і бесід про проблеми, з якими дитина стикається на вулиці, починаючи від зустрічей із дорослими незнайомими людьми і закінчуючи спілкуванням з однолітками. Діти не обізнані з тим, як поводитися в таких ситуаціях, їм не вистачає навичок і вмінь поведінки в суспільстві.

Один із батьків відповів: „Я б хотів, щоб моя дитина була чесною, доброю, впевненою в собі, у своїх можливостях, поважала своїх батьків і людей похилого віку. Якби школа допомогла мені виховати її такою, я був б дуже вдячний”.

Частина респондентів не змогли відповісти на запитання про позитивні і негативні сторони спілкування дитини з представниками іншої національності, зазначивши, що вони не знають, у чому полягають переваги і недоліки такого спілкування (38%). Деякі батьки відмітили, що не бачать ні позитивних, ні негативних сторін спілкування своєї дитини з представниками іншої національності. Жоден із респондентів, який бачить і вказує позитивні

сторони спілкування своєї дитини з представниками інших національностей, відповідаючи на запитання: „Що б Ви хотіли змінити в процесі шкільного виховання Вашої дитини?“, не визначив, щоб разом із його дитиною вчилися діти інших національностей.

Більшість батьків (48%) бачить тільки позитивні сторони сумісного навчання і спілкування своїх дітей з представниками національних меншин та іноземцями, а саме – діти можуть брати позитивний приклад, дізнаватися про життя і традиції іншого народу, його культуру. Таке спілкування дає можливість виховувати толерантне відношення до інших людей, взаєморозуміння, дружбу між представниками різних національностей, повагу до інших людей і їхніх поглядів. Один з батьків відзначив, що його турбує байдуже ставлення більшості дорослого населення до полікультурного виховання своїх дітей.

Спілкування з представниками різних національностей, на думку деяких батьків, сприятиме подоланню мовного бар'єру, вчитиме долати труднощі життя з різними людьми, сприятиме розумінню того, що всі люди рівні у своїх правах і обов'язках незалежно від національності, релігійних і політичних поглядів. Таке спілкування і взаємодія, як вважають батьки, принесе користь, тому що дітям набагато цікавіше бачити живцем інших людей, ніж чути розповіді про інші культури, їх особливості. Один із батьків відповів: „Сумісне навчання з представниками різних національностей корисне і цікаве, особливо якщо ми живемо в такому багатонаціональному регіоні, як Крим”. Відзначаючи позитивні сторони, деякі батьки відповідали, що все ж таки існує небезпека конфліктів на міжнаціональному ґрунті.

36% батьків учнів початкових класів ставиться негативно до навчання і виховання своїх дітей з представниками національних меншин або іноземцями. Деякі з них відзначили, що вони проти близького спілкування дітей, що належать до різних національностей, оскільки вони все одно не зможуть порозумітися один із одним. 16% батьків не змогли відповісти на це запитання.

На думку батьків, полікультурне виховання знайомить з культурою іншого народу (58,7%), 15,2% батьків вважають, що полікультурне виховання формує досвід самовизначення дитини. На думку 19,6% респондентів, полікультурне виховання вчить вирішувати проблеми різного ступеня складності. Декільком батькам було важко відповісти на це запитання (4,3%), одна з відповідей була такою: „Полікультурне виховання робить дитину всебічно розвиненою”.

На запитання: „Що дасть полікультурне виховання Вашій дитині?”, прозвучали такі відповіді: полікультурне виховання дасть уявлення про цілісну картину світу (23,9%). 44,9% батьків вважають, що полікультурне виховання сприяє вивченню іноземної мови, культури і традицій іншого народу. 31,2% респондентів обрали відповідь: „Дозволить дізнатися про національну культуру і традиції”. При цьому жоден із респондентів не запропонував свого погляду на полікультурне виховання, вибираючи відповіді із запропонованих в анкеті варіантів.

У відповідях на ці запитання спостерігається явна суперечність. 58,7% опитаних батьків вважає, що полікультурне виховання знайомить із культурою іншого народу, при цьому 39,5% респондентів на запитання: „Що дасть полікультурне виховання Вашій дитині”, – обрали відповідь – знання національної культури і традицій.

Половина респондентів, які вибрали відповідь, що полікультурне виховання знайомить із культурою іншого народу (58,7%), відзначили, що воно ж дасть і знання іноземної мови (22,5%). І лише 22,2% батьків тих, які відповіли, що полікультурне виховання знайомить із культурою іншого народу, підкреслили, що полікультурне виховання дасть уявлення про цілісну картину світу. Результати анкетування вчителів зафіксовано у табл. 2.2.

Таблиця результатів анкетування вчителів учнів початкових класів

Категорія запитання	Зміст	Відповіді %			
		Так	Ні	Не знаю	Своя відповідь
Ставлення до шкільного виховання	На Вашу думку, чи відповідає шкільне виховання запитам сучасного суспільства?	46,1	23,1	-	30,8
Обізнаність щодо полікультурного виховання	Як Ви розумієте термін „полікультурний“?	-	-	55,1	44,9
	Які полікультурні цінності Ви виховуєте у своїх учнів?	-	-	52	48
	Які методи Ви використовуєте для виховання полікультурних цінностей?	-	-	37	63
Відношення до представників інших національностей	Хотіли б Ви, щоб у Вашій школі навчалися і виховувалися представники національних меншин та іноземці?”	73	11	16	-
	У чому Ви бачите позитивні і негативні сторони спілкування школярів з представниками іншої національності?	-	-	21	79

Проаналізуємо результати анкетування вчителів. В анкетуванні взяло участь 12 учителів початкових класів. На думку 46,1% опитаних респондентів, шкільне виховання відповідає запитам сучасного суспільства, але вони не змогли вказати, у чому полягає ця відповідність. 23,1% опитаних учителів не згодні з тим, що шкільне виховання відповідає вимогам сучасного життя. Серед недоліків було вказано, що цілі виховання не відповідають реальній ситуації, що склалася в школі і в суспільстві. Вони відзначили, що виховання не готує дітей до самостійності, школа не дає учням необхідний життєвий досвід. 30,8% учителів висловили свою думку, відзначивши, що шкільне виховання частково виконує замовлення суспільства. Вони вважають, що школі необхідно приділяти увагу всебічному розвитку учнів, упроваджувати в початкових класах практикуми з психології спілкування, культури поведінки, звертати увагу на соціальну адаптацію учнів, розвивати їхню загальну культуру.

На запитання: „Як ви розумієте термін „полікультурний”, 55,1% опитаних затруднялись дати відповідь. І лише 44,9% учителів дали відповідь на це запитання. Варто відзначити, що термін „полікультурний” по-різному трактувався опитаними. Одні зазначали, що це людина з її внутрішнім світом і взаємостосунками з іншими людьми, інші – що це результат діяльності особистості. Деякі респонденти розуміють під цим терміном процес виховання, процес вивчення різних предметів, використання різноманітних знань у процесі навчання і виховання.

Під терміном „полікультурний” учителі розуміють також використання в процесі виховання знань про культуру різних народів, що населяють ту чи іншу місцевість. Частина вчителів відзначили, що це спонукає учнів до глибокого вивчення культури різних народів та виховує в них повагу до національних цінностей культур цих народів. Термін „полікультурний” розуміють і як зв'язок між культурами різних народів; єдність між культурами; виявлення багатства національних цінностей різних культур; змішування культур різних народів; це стосунки людей у колективі, де є різні віросповідання; вміння знаходити спільну мову з тими, хто тебе оточує, шанобливе відношення до людей. Полікультурна людина усвідомлює відмінності між представниками різних національностей, володіє етичними якостями, проживає в різних соціальних групах; володіє внутрішньою і зовнішньою культурою, нормами поведінки.

Відповідаючи на запитання: „Які полікультурні цінності Ви виховуєте у своїх учнів?”, 52% учителів зазначили: норми поведінки, правила гарного тону, культуру спілкування, взаємоповагу, доброзичливість у ставленні до представників різних національностей і різних соціальних рівнів, пошану до мови, національних традицій і цінностей різних народів. І майже всі респонденти зазначили, що виховують толерантність у своїх учнів.

3,1% учителів, які не змогли пояснити, як вони розуміють термін „полікультурний”, все ж таки відповіли на запитання про полікультурні цінності. Серед їхніх відповідей були: пошана до традицій народів, визнання

прав інших людей, гуманізм, відчуття власної гідності. 52% учителів затруднялися відповісти на поставлене запитання.

37% учителів не дали відповідь на запитання про методи, які використовуються при вихованні полікультурних цінностей. Відповідаючи на це запитання, 63% респондентів серед методів визначили такі: вивчення культури різних народів, знайомство з традиціями й обрядами, диспути, малювання на асфальті, відвідини краєзнавчого музею, вивчення фольклору, спілкування з представниками інших національностей, обговорення ситуацій, ігри, проведення конкурсів і свят, вікторин, годин спілкування, спостереження, нестандартні уроки. Було вказано інтерактивні методи, але не уточнено, які види інтерактивних завдань використовуватимуться в роботі з молодшими школярами. Найчастіше звучала відповідь: проведення тематичної класної години і бесід.

На запитання: „Хотіли б Ви, щоб у Вашій школі навчалися і виховувалися представники національних меншин та іноземці?“, 73% учителів відповіли позитивно, 11% – негативно і 16% опитаних не відповіли на це запитання.

Відповідаючи на наступне запитання, що є позитивного й негативного у спілкуванні школярів із представниками різних національностей, 79% учителів висловили власну думку. Серед відповідей найчастіше зустрічається: „Негативного у такому спілкуванні не бачу або не виділяю“. Позитивне вважають у можливості краще дізнатися про культуру і звичаї інших народів, розширенні кругозору учнів і самих учителів, вихованні таких рис, як взаємопорозуміння, взаємодопомога і терпимість; обміні досвідом, ідеями, відчуттями, розумінні людей інших національностей. Серед негативних сторін зазначалися можливі конфлікти, непорозуміння, мовний бар'єр, небажання розуміти інших людей, їхній спосіб життя, культурні надбання й цінності, а також відсутність компромісу в спілкуванні.

Для проведення констатувального експерименту уточнено критерії, що дозволяють схарактеризувати рівні сформованості полікультурної вихованості

молодших школярів. Полікультурну вихованість визначаємо як інтегровану якість особистості, що є результатом впливу об'єктивних умов соціального оточення, а також цілеспрямованого виховання. Ця якість включає сукупність поглядів, ідей, переконань, потреб, цінностей, що виявляються в конкретній поведінці.

При розробці критеріїв полікультурної вихованості молодших школярів використано роботу В. Бойченко, в якій виділено й описано структуру й компоненти полікультурної вихованості молодших школярів [7, с. 5]. На думку дослідниці, до структурних компонентів полікультурної вихованості віднесено: змістовий блок, який включає знання, моральні уявлення, погляди, переконання та установки; емоційно-мотиваційний блок передбачає мотиви, потреби, почуття, емоції, сукупність відповідних емоційно-психологічних характеристик; регулятивний блок включає цінності, оцінки, певний еталон прояву почуттів, прагнення до реалізації їх у взаєминах із іншими людьми); діяльнісний блок поєднує навички, уміння, звички, вчинки, дії та поведінка [7, с. 6].

Отже, у процесі полікультурного виховання учні повинні опановувати знаннями, уміннями й ціннісними орієнтаціями, необхідними для життя в полікультурному світі. Формування ціннісних переконань учнів відбувається в процесі сприйняття і розуміння своєї та іншої культури. При цьому пізнавальна складова проявляється в інтересі та отриманні знань про свою та іншу культури. Уміння з'являються за наявності навичок взаємодії з оточуючими людьми в полікультурному просторі.

Таким чином, виділено такі критерії сформованості полікультурної вихованості молодших школярів:

– *соціокультурний критерій* реалізовується на рівні усвідомлення себе як носія національної культури й учасника соціальних відносин з такими показниками: наявність інтересу до іншої культури; знання про культуру і традиції свого народу; толерантність у відносинах з іншими людьми та готовність приймати їх позиції й установки;

– *компетентнісний критерій* реалізовується на рівні застосування знань про національну культуру і культурні відмінності в контактах з людьми з показниками: наявність елементарних навичок знаходити вихід із проблемних ситуацій у спілкуванні з людьми; уміння підтримувати спілкування з людьми, культура спілкування; готовність адаптуватися до соціальних змін;

– *емоційно-ціннісний критерій* реалізовується на рівні емоційного відношення до національної і загальнолюдської культури з показниками: наявність позитивного відношення до культури іншого народу, повага до культурних і життєвих цінностей інших людей; повага національних традицій; готовність до емоційного сприйняття духовних цінностей представників різних культур.

На основі вищезазначених критеріїв і показників описано рівні сформованості полікультурної вихованості молодших школярів: високий, середній, задовільний, низький.

Учні початкової школи з високим рівнем сформованості полікультурної вихованості легко вступають у розмову з іншими людьми, можуть підтримувати і завершувати діалог. Молодші школярі легко називають особливості спілкування з батьками, вчителями, друзями, незнайомими людьми; демонструють елементарні навички вирішення проблемних ситуацій у спілкуванні, проявляють толерантність стосовно інших людей, їхньої поведінки, готові до соціальної адаптації.

Молодші школярі з середнім рівнем сформованості полікультурної вихованості вміють вступати у співбесіду з людьми, будують її відповідно до загальноприйнятих правил поведінки, здатні підтримувати й завершувати спілкування. Вони проявляють повагу до національних традицій, знають українські свята, називають українські казки, пісні, прислів'я. Проявляють доброзичливість і терпіння до інших людей. Учні не можуть висловити, що б саме хотіли дізнатися про культурну спадщину інших народів, чим їм цікаві інші національності та їхні культурні здобутки.

Задовільний рівень сформованості полікультурної вихованості характеризується здатністю школярів вступати в бесіду з людьми, підтримувати й завершувати її. Молодші школярі з повагою відносяться до національних традицій, знають про найважливіші українські свята. Вони позитивно відносяться до культури інших народів й емоційно готові сприймати їх культурні надбання, але не виявляють інтересу до їх вивчення.

Молодші школярі з низьким рівнем вступають у спілкування, підтримують і завершують бесіду, водночас не завжди дотримуються правил культури спілкування. Школярі не мають чіткого уявлення про культуру свого народу: знають назви українських свят, але не можуть докладно розповісти про них, не можуть навести приклади з власного досвіду, не обізнані з особливостями національної культури. Учні емоційно налаштовані сприймати ціннісні надбання інших культур, але при цьому не виявляють позитивного відношення до культури іншого народу й не мають поваги до національних традицій.

До кожного показника добирали завдання, що дозволило визначити рівень сформованості полікультурної вихованості молодших школярів. Так, за соціокультурним критерієм учні виконували завдання: „Розповідь про традиції”, „Нове знайомство”, „Менеджер музею”, „Граємо разом”, „Допомога”, „Як би ти вчинив?”. У межах компетентнісного критерію молодшим школярам було запропоновано такі завдання: „Я – співрозмовник”, „Нова казка”, „Безлюдний острів”. Завдання „Моя виставка”, „Жива пісня”, „Реставратор” учні виконували у межах емоційно-ціннісного критерію.

Кількісні показники відповідей учнів дали змогу отримати результати виконаних завдань. За кожну повну, змістовну, розгорнуту відповідь учням нараховувався один бал. Кількість завдань для визначення рівня сформованості полікультурної вихованості за *соціокультурним критерієм (СК)* – 6, максимальна кількість балів – 18 (3 бали за кожне завдання). Кількість завдань для визначення рівня сформованості полікультурної вихованості за *компетентнісним критерієм (КК)* – 3, максимальна кількість

балів – 9 (3 бали за кожне завдання). Кількість завдань для визначення рівня сформованості полікультурної вихованості за *емоційно-ціннісним критерієм (ЕЦК)* – 3, максимальна кількість балів – 9 (3 бали за кожне завдання). Кількісні показники щодо визначення рівнів сформованості полікультурної вихованості молодших школярів подано у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Таблиця визначення рівнів сформованості полікультурної вихованості молодших школярів

№	Критерії Рівні	Соціокультурний критерій		Компетентнісний критерій		Емоційно-ціннісний критерій	
		Бали	Показник	Бали	Показник	Бали	Показник
1.	Високий	16–18	3	8–9	3	8–9	3
2.	Середній	11–15	2	6–7	2	6–7	2
3.	Задовільний	5–10	1	3–5	1	3–5	1
4.	Низький	0–4	0	0–2	0	0–2	0

Межі рівнів оцінювання визначено з урахуванням максимально можливої сумарної оцінки, яка дорівнювала за соціокультурним критерієм 18 балам, за компетентнісним та емоційно-ціннісним критеріями – 9 балам. Виходячи з цього, визначили, що високий рівень відповідав сумарній оцінці від 16 до 18 балів, середній – від 11 до 15 балів, задовільний – від 5 до 10 балів, низький – до 4 балів за соціокультурним критерієм. За компетентнісним та емоційно-ціннісним критеріями високий рівень відповідав сумарній оцінці від 8 до 9 балів; середній – від 6 до 7 балів; задовільний – від 3 до 5 балів; низький – до 2 балів.

Отже, аналіз анкетування вчителів і батьків засвідчує відсутність системно-цілісного підходу до питання полікультурного виховання учнів початкових класів, що доводить необхідність розробки діагностичних матеріалів щодо виявлення рівня полікультурної вихованості молодших школярів та впровадження цілісної системи поетапної реалізації технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

2.2. Педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі

Аналіз науково-педагогічної літератури й періодики дозволяє зробити висновок про те, що контингент більшості загальноосвітніх шкіл є поліетнічним, але вчителі не враховують у своїй професійній діяльності етнокультурні й етнопсихологічні особливості учнів. Більшість методичних матеріалів відзначається монокультурною спрямованістю у той час, як сучасне суспільство ставить перед школою завдання виховувати всебічно розвинену особистість, підготовлену до життя в полікультурному світі.

На думку самих учителів, школа не готує учнів до самостійного життя, не дає необхідний життєвий досвід і практичні навички. Отже, більше уваги й часу слід приділяти розвитку загальної культури учнів, творчого потенціалу особистості школярів, їхньої соціалізації.

Проблема полікультурного виховання учнів досліджується в різних аспектах, але, як правило, про необхідність упровадження полікультурного виховання мова йде в старшій школі (М. Абсатова, Л. Гончаренко, А. Солодка) [18; 67], де учні ознайомлюються зі значеннями понять „культура” й „субкультура” як складних багатогранних явищ. У старшій школі учні усвідомлюють, що в суспільстві існують не тільки вікові, а й етнічні й релігійні групи людей, разом із учителем обговорюють такі поняття, як: „нетолерантність”, „дискримінація”, „стереотипи”; „етнос”, „нація”, „расизм”, „раса” [67], формуючи у такий спосіб поняття про полікультурність та її значущість у сучасному світі.

Про полікультурне виховання школярів необхідно замислюватися не лише в середній і старшій школі, а в молодших класах початкової школи. Хоча, на думку Л. Зданевич, К. Крутій полікультурне виховання має розпочинатися вже в дитячому садку, оскільки „родина, релігійні й національно-культурні співтовариства впливають на формування особистості уже в ранньому дитинстві, то й система відповідного виховання повинна починатися з дошкільного віку” [37; 47]. Українські вчені Л. Зданевич,

Н. Котій, К. Крутій розглядають реалізацію полікультурного виховання дошкільників засобами українського народознавчого матеріалу (народні свята, промисли, ремесла, український народний фольклор, творчість українських письменників) (Н. Котій, К. Крутій) [47], через інтегрування до процесу виховання етнічного змісту (Л. Зданевич) [37].

Вивчення й аналіз проблеми полікультурного виховання у сучасній загальноосвітній школі, недостатня теоретична розробленість питань полікультурного виховання, відсутність психолого-педагогічних рекомендацій щодо полікультурного виховання в процесі оволодіння молодшими школярами більш ніж однією мовною системою, аналіз анкет батьків і вчителів дозволяє виділити суперечності між:

- підвищенням рівня поліетнічності соціального середовища та невідповідністю сучасних випускників шкіл до цих змін;

- потребою сучасного суспільства у вивченні й розумінні дітьми світової та національної культури та відсутністю методичних матеріалів для реалізації цього аспекту в навчально-виховному процесі школи.

Ці протиріччя вирішуються, зважаючи на ряд педагогічних умов, оскільки, як відзначає Н. Харькова, будь-яка система може успішно функціонувати й розвиватися при дотриманні певних умов [81, с. 164].

У сучасному тлумачному словнику української мови знаходимо наступне визначення поняття „умова”: „Умова – це необхідна обставина, що уможливорює здійснення, утворення чогось або сприяє чомусь” [72, с. 879]. У тлумачному словнику В. Дубічинського термін „умова” трактується як „правила, установлені для тієї або іншої галузі життя, діяльності. Те, що робить можливим що-небудь інше, що визначає собою що-небудь інше”. Так „Умова – це сукупність даних, положення, що лежать в основі чогось” [31, с. 538].

У філософії під терміном „умова” розуміють «категорію, що виражає відношення предмета до явищ, які його оточують і без яких він існувати не

може. Умови становлять те середовище, обстановку, у якій явище виникає, існує й розвивається» [71, с. 65].

В українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка немає чіткого визначення терміна „педагогічні умови” [21], дефініцію цього терміна ми не знаходимо й в інших словниках педагогічних термінів [71].

Поняття „педагогічні умови” розглядається в роботах Ю. Бабанського, О. Надєєвої, І. Підласого, Б. Федоришина. О. Надєєва під педагогічними умовами розуміє особливості комунікативного процесу, педагогічні технології, форми організації освітнього процесу, методи й прийоми, засоби навчання. Б. Федоришин розглядає педагогічні умови як джерело виникнення, існування й розвитку самого процесу, ту „атмосферу”, де цілеспрямованість і логічна послідовність сприяють досягненню ефективності освітнього процесу.

В. Беліков вважає, що педагогічні умови створюються в освітньому процесі та забезпечують найбільш ефективно протікання навчально-виховного процесу, підґрунтям якого є діяльність. Отже, педагогічні умови – це спеціально створені умови, які можуть регулювати педагогічний процес, роблять його компоненти співвідносними один із одним.

У роботі Г. Абібулаєва описано такі організаційно-педагогічні умови формування полікультурної компетентності учнів: забезпечення позитивної мотивації учнів до процесу формування полікультурної компетентності; усвідомлення отриманих знань; залучення учнів у практичну діяльність; залучення школярів до цінностей вітчизняної та іншої культури в умовах навчальної та різноманітної позанавчальної діяльності на основі міждисциплінарної інтеграції [1, с. 12]. У центрі уваги української дослідниці Л. Перетяги постає структура полікультурної компетентності молодших школярів та дидактичні умови її формування [58, с. 330].

У педагогічній літературі ми не знайшли робіт, у яких поставлено й з достатньою повнотою висвітлено питання про педагогічні умови реалізації полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі. Слід зазначити, що успішність виділення педагогічних умов залежить від знання

кінцевої мети або результатів, які повинні бути досягнуті, а також від розуміння того, що ефективне здійснення педагогічного процесу, як правило, досягається за рахунок реалізації не однієї, а цілого ряду умов, їх комплексу. До педагогічних умов виховання, на нашу думку, належить насамперед зміст процесу виховання й реалізація закономірностей його протікання.

Отже, спираючись на мету та завдання полікультурного виховання, виділено такі педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі:

- формування знань і уявлень школярів про національну культури та їх особливості, що сприяє розширенню знань школярів про національну культури й формуватиме позитивне відношення до культурного оточення;

- спрямованість виховної роботи на розвиток культури сприйняття молодшими школярами картини багатомовного світу, що дозволить навчити молодших школярів діяти залежно від ситуації, розвивати навички соціального спілкування й уміння поводитися в різних життєвих ситуаціях;

- реалізація полікультурного підходу до змісту та організації позакласної роботи з учнями початкової школи;

- виховання толерантного відношення молодших школярів до інших народів, їх мови й культури, що пов'язано з необхідністю формування в учнів норм полікультурної комунікації й сприяє вихованню доброзичливого відношення до оточуючих людей.

Розглянемо виділені педагогічні умови більш докладно. Значущість дотримання педагогічної умови – *формування знань і уявлень школярів про національну культури та їх особливості* полягає в тому, що культура як фактор наступності накопиченого людством досвіду, соціальних і моральних цінностей оперує поняттями „справедливість”, „краса”, „добро”. Вона визначає провідні ціннісні категорії для всіх поколінь. Культура не може існувати поза людиною і без людини. Здібності людини, форми спілкування й види її діяльності спрямовані на створення різних цінностей. Одна з

особливостей культури полягає в тому, що, володіючи безліччю цінностей, вона дає людині можливість зробити самостійний вибір при їх сприйнятті.

На думку Б. Ананьєва, О. Запорожця, залучення до світу культури створює унікальні основи освіти, сприяє розвитку внутрішнього світу дитини. Відкритість і вразливість молодших школярів дозволяє їм через ставлення до природи, предметів, явищ суспільного життя, оточення, самого себе швидше й природніше залучатися до широкого кола загальнолюдських цінностей: краси, добра, істини. М.Стельмахович відзначає, що вже в молодшому шкільному віці в дітей формуються власні пізнавальні цінності, цінності переживання й перетворення [68].

Розвиток особистості підростаючої людини, її мотиваційно-потребнісної, моральної сфери найбільш активно відбувається у діяльності із засвоєння норм взаємостосунків між людьми, морально-етичних, духовних цінностей. Важлива роль у розвитку особистості учнів належить пізнанню й осмисленню народної культури. Усвідомлення себе як частини історії свого народу, світового цілого робить людину духовно багатшою.

Духовна культура, народні традиції, звичаї, соціально-етнічні норми виступають провідними факторами виховного процесу, впливають на формування особистості дитини

Культурологічний словник розглядає традицію як „елемент соціальної й культурної спадщини, який передається від покоління до покоління й зберігається в суспільних і соціальних групах тривалий час”. Традиції виконують ряд функцій, а саме: зберігають і передають інформацію від покоління до покоління, виконують селективну функцію відбору зразків поведінки й цінностей. Отже, народні традиції – це механізм збереження й передачі соціального досвіду підростаючим поколінням, за допомогою якого відбувається входження дитини в соціум, підготовка до самостійної діяльності. Ядром народних традицій виступають загальнолюдські цінності, які відбивають специфіку способу життя народу, пов’язану з національними, природними, соціально-економічними, культурними та іншими

особливостями. Таким чином, традиції – це складова етнічної свідомості, що проявляється в матеріальних і духовних цінностях етносу, здобутках народної творчості, декоративно-прикладному мистецтві, народних ідеях і обрядах.

Роль народних традицій у педагогічному процесі важко переоцінити. К. Ушинський відзначав: „Виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним, повинно бути пронизано народністю” [76, с. 261]. Народна творчість, мистецтво, ігри, духовно-моральні цінності народу формують в учнів кращі людські якості.

Проблеми народної педагогіки висвітлено в роботах учених різних часів. Так, ще Я. Коменський, вивчаючи народні традиції виховання, залучав їх до своєї педагогічної системи. К. Ушинський указував на зв'язок між традиційною культурою народу й системою виховання підростаючого покоління [76, с. 293]. М. Стельмахович зазначав, що „Усі видатні педагоги минулого і сучасного досягли високого наукового злету завдяки тому, що свою педагогічну творчість будували на ґрунті народної педагогіки” [68, с. 24].

В. Сухомлинський відстоював ідею збереження й розвитку кращих традицій українського народу через освітній процес у школі [70, с. 227]. Він говорив, що „серце кожного вихованця повинно бути пов'язане з рідною землею, з тим, що відбувається для суспільства й для народу” [70, с. 235]. Любов до рідного краю, вивчення українських народних пісень, української мови, народних казок, традицій – важливі не тільки в процесі виховання, але, на думку В. Сухомлинського, їх необхідно включати до змісту освіти. Досліджуючи проблему всебічно розвинутої особистості, він стверджував: „Від кожного дитячого серця тягнуться тисячі ниток до того великого й вічного, ім'я якого народ, його мова, література, культура й мистецтво, слава тих, хто пішов від нас і прекрасне майбутнє наступних поколінь” [70, с. 136].

Культуру не можна уявити собі без народного мистецтва, значення якого незаперечне. Адже воно розкриває джерела духовного життя народу, яскраво демонструє його моральні й естетичні цінності. І.Тараненко відзначав,

що мистецтво виступає моделлю життя світу [74, с. 5]. Г. Філіпчук бачив у культурі й мистецтві справжні цінності людства, які повинні зберігатися й передаватися наступним поколінням, незважаючи ні на які потрясіння. Особливої уваги, на його думку, заслуговує мистецтво як метод виховання, освіти, розвитку в дітях високого морального почуття [77]. Народні казки, приказки, прислів'я, народна музика є невичерпним джерелом нових знань про життя, працю людей, про те, що цінує народ у людині, а що засуджує, як розуміє красу, добро й зло, мудрість народу, його повагу до людини. Отже, усна народна творчість – це величезний пласт культури як національної, так і світової.

У прислів'ях і приказках закладено великий моральний потенціал, тому що у стислій і точній словесній формулі вони відтворюють практичний досвід народу, його світобачення, містять відношення народу до дійсності, уявлення про своє місце на землі, ціннісні орієнтації. Як елемент народної філософії прислів'я створювалися впродовж сторіч. Вони передавалися із покоління в покоління, шліфувалися, вдосконалювалися, поступово набуваючи остаточної лаконічності і виразності. Мудрі прислів'я допомагають оцінювати свої вчинки і дії інших людей, учать, якою повинна бути людина в праці, виховують любов до рідного краю, до того, що людину оточує, що їй є рідним.

Не меншу роль у виховному процесі відіграють пісеньки, утішки, слова „перевертні” та інші жанри народної творчості, які акумулюють у собі вищі гуманістичні цінності. Вони є засобами активізації учнів, їхньої соціалізації, допомагають створити об'єктивні умови для ефективного засвоєння й успадкування морального досвіду багатьох поколінь, визнаючи унікальність і неповторність особистості, залучають учнів до джерел світової культури.

Таким чином, послідовне формування уявлень учнів про національну культуру та її особливості дозволить розширити їхні знання про національну культуру й сформуванню позитивне відношення до свого культурного оточення.

Розглянемо таку педагогічну умову полікультурного виховання, як *спрямованість виховної роботи на розвиток культури сприйняття молодшими школярами картини багатомовного світу*, що передбачає навчання школярів діяти залежно від ситуації, вдосконалення навичок соціального спілкування й умінь поводитися в різних життєвих ситуаціях.

Очевидно, що в третьому тисячолітті людство розвиватиметься шляхом розширення зв'язків між різними народами й культурами. Тому одне із завдань полікультурного виховання – ознайомити учнів початкової школи з багатомовністю й різноманітністю культур сучасного світу, що, у свою чергу, сприятиме формуванню готовності до взаємного співробітництва, розвиватиме навички спілкування із представниками різних культурних груп.

Із середини минулого сторіччя у світі розпочалися значні політичні й економічні перетворення, масові міграційні рухи, які прискорюють процеси глобалізації та призводять до нової мовної політики; поява мережі Інтернет – все це докорінно змінило застосування мови й мов для цілей комунікації й навчання. У Конвенції про права дитини наголошується, що мову слід розглядати як одну із цінностей освіти, що освіта дитини повинна бути спрямована на розвиток особистості дитини, виховання поваги до її культурної самобутності, мови й цінностей.

Завдяки такій соціальній зумовленості й зв'язку із процесом комунікації „мова є складовою частиною культури, яка визначається як сукупність результатів людської діяльності в різних сферах життя: виробничої, суспільної, духовної” [16, с. 56]. Якщо розглядати мову за її структурою, функціонуванням, способами вивчення, то соціокультурний шар (компонент культури) виявляється частиною мови, фоном її реального буття. На думку С. Тер-Мінасової, це не просто якась культурна інформація, про яку повідомляє мова. Це складова мови, властива всім її рівням, і мова накопичує, зберігає й історично успадковує у своєму семантичному просторі культурні цінності, що знаходять своє вираження в її знаках, „у лексиці, граматиці, в ідіоматиці, у прислів'ях, приказках, у фольклорі, художній і науковій літературі, у

писемній та усній формах” [16, с. 55]. Таким чином, мова – це знак приналежності її носіїв до певного соціуму, фактор етнічної інтеграції й одночасно основна диференціальна ознака етносу, тобто мова – інструмент самозбереження етносу й розрізнення „своїх” і „чужих” (Л. Іонін). Мова – це путівник у „соціальній дійсності” (Е. Сепір), у якій образ реального світу постає орієнтиром, основою діяльності людини через призму соціалізованих значень і особистісних змістів як кристалізації відношення людини до світу в процесі його сприйняття, пізнання й перетворення (Л.Воротняк) [16, с. 56]. Безперечно, у мові відображується не тільки реальний світ навколо людини, спосіб її життя й поведінка, а й суспільна самосвідомість етносу, національний характер, традиції, звичаї, система цінностей, світовідчуття. Особистість етносоціума, його мовна картина світу, менталітет, ідеологія й культура формуються мовою й водночас відбиваються в ній (С. Тер-Мінасова). Створюється етнічна лінгвокультурна модель світу, лінгвокультурна модель мови, а фактором лінгвокультурної ситуації виступає етномовне бачення світу.

Декларація й Комплексні рамки дій із виховання в дусі миру, прав людини й демократії (1995) пропагують вивчення іноземної мови з метою налагодження взаєморозуміння між громадами й націями. У загальній декларації про культурну різноманітність (2001) також висвітлено питання про значення мов у справі розвитку культурного розмаїття. Так, у статті 6 Плану дій здійснення Декларації визначається роль, яку мови повинні відігравати в галузі освіти, включаючи повагу до рідної мови, заохочення мовної різноманітності на всіх ступенях освіти й вивчення декількох мов із раннього дитинства [26]. Водночас (з педагогічних, соціальних і культурних міркувань) наголошується на важливості навчання рідною мовою від початку формальної освіти; багатомовної освіти з метою збереження культурної самобутності й заохочення мобільності й діалогу; вивчення іноземної мови як частини міжкультурної освіти з метою заохочення до діалогу між співтовариствами й народами.

Вивчення іноземної мови сприяє розвитку інтелектуальних, мовних, емоційних здібностей учнів, таких особистісних якостей, як: інтереси, воля, орієнтація в загальнолюдських цінностях. На думку В. Сафонові, іноземна мова є дієвим засобом вивчення культурної спадщини свого народу й народів країн досліджуваної мови, це спосіб, що допомагає „ввести дітей до світу іншої культури”. У початковій школі вивчення іноземної мови й сприйняття учнями інформації про народні традиції й культури інших країн є більш продуктивним унаслідок характерної для молодшого шкільного віку спрямованості на зовнішній світ.

В. Заслуженюк, В.Присакар належить філософське обґрунтування соціокультурного підходу до мовної освіти [36]. Згідно з цим підходом іноземна мова розглядається не тільки як засіб комунікації, але і як інструмент пізнання світової культури, національних культур народів країн досліджуваних мов і їх відбиття в способі й стилі життя людей, духовної спадщини країн і народів, їх історико-культурної пам'яті, способу досягнення міжкультурного розуміння [36, с. 65]. Аналізуючи навчальні й виховні функції іноземної мови, В. Заслуженюк, В.Присакар підкреслює, що на сучасному етапі розвитку необхідно навчати іноземної мови „як засобу міжкультурного спілкування, засобу узагальнення досягнень національних культур у розвитку загальнолюдської культури, збагачення духовними цінностями, створеними різними народами й людством у цілому” [36, с. 66]. Отже, вивчення іноземної мови супроводжується проникненням до культури її носіїв, оскільки мова виконує як комунікативну, так і кумулятивну функції.

Таким чином, вивчення мови супроводжується вивченням культури її носіїв. Знайомство з іншими культурами є важливим для того, щоб учні мали можливість розглядати свою культуру не як єдиний можливий спосіб бачення світу, а розуміли співвідношення культур різних народів і всієї світової цивілізації.

Вивчення культури іншого народу дає можливість зрозуміти його. Через сприйняття й розуміння зарубіжної культури учні вдосконалюють знання про

свою власну культуру, тому що розуміння зарубіжної культури неможливе без бачення нового у своїй. В.Присакар, який досліджував інтеграцію компонентів культури до процесу вивчення іноземних мов, бачив головний результат вивчення культури іншого народу в більш глибокому розумінні рідної [62].

Наступна педагогічна умова – *реалізація полікультурного підходу до змісту та організації позакласної роботи з учнями початкової школи*. Полікультурне виховання відбувається у таких напрямках – інформаційний (знання про традиції, звичаї народів, особливості їх культури, цінності); емоційний – у процесі накопичення знань про інші культури викликати емоційне ставлення школярів до матеріалу, що вивчається; поведінковий – знання про норми взаємовідносин між народами, правила етикету. Знання, отримані учнями, повинні закріплюватися у власній поведінці школярів. Полікультурність розглядають як інтегровану якість соціально орієнтованої особистості, що є результатом впливу об'єктивних умов соціального оточення, а також цілеспрямованого виховання.

Полікультурність проявляється у застосуванні стратегій, що сприяють спільному життю людей різного походження, віросповідання, кольору шкіри тощо. Важливим елементом полікультурності виступають різні форми та методи оцінки результатів діяльності учнів початкових класів. Стратегія полікультурності передбачає рівноправність культур усіх учасників освітнього процесу, служить досягненню основної мети полікультурної освіти – дати школяреві можливість розвиватися як соціальної істоти за допомогою існування та співпраці з іншими людьми, а також робити свій внесок у розвиток суспільства.

Розглянемо принципи організації полікультурного виховання, виділені Н. Якса у 90-х рр. ХХ ст. концепції полікультурного виховання сконцентрувалися на розвитку нових підходів до моделей освіти, заснованих на соціальній справедливості, критичному мисленні та рівних можливостях [87]. Науковцем виділено наступні принципи організації полікультурного

виховання, спрямовані на вдосконалення практики полікультурної освіти (див. табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Принципи організації полікультурного виховання (за Н.Якса)

Принципи	Зміст
Принцип управління школою	Реалізація цього принципу здійснюється через створення доброзичливої атмосфери всередині школи, учасники якої взаємодіють один із одним і навколишнім світом на основі співробітництва.
Принцип оцінки діяльності учнів	Принцип оцінки діяльності учнів передбачає використання вчителями різноманітних методів оцінки пізнавальних і соціальних навичок і вмінь учнів.
Принцип підготовки вчителів	Принцип підготовки вчителів полягає в тому, що професійні підготовчі програми для вчителів допомагають їм розібратися у характерних рисах етнічних груп, що населяють ту чи іншу країну.
Принцип підготовки учнів	Принцип підготовки учнів спрямований на забезпечення школою рівних освітніх можливостей для всіх учнів. Навчальна та позакласна діяльність – спортивні секції, мовні клуби, соціальна активність – спрямовані на формування знань, розвиток умінь, що сприяють навчальним досягненням і виховують позитивне ставлення учнів до расових і культурних відмінностей.

Розглянемо ці принципи більш детально. *Принцип управління школою.* У діяльності школи відбивається філософія освіти та цінності суспільства. Політика школи у навчальних планах, методах навчання та виховання відображає переконання та відношення керівництва [87, с. 27]. Таким чином, організація й управління навчальним процесом усередині школи сприяє впровадженню принципів демократії та співпраці у сам процес освіти, або навпаки – може сприяти створенню негативного ставлення учнів до розмаїття оточуючого їх світу.

Принцип підготовки вчителів реалізується через вивчення вчителями соціокультурного контексту освітнього середовища для того, щоб збільшити його виховні можливості. Спеціальним чином організовані навчальні програми допомагають учителям зрозуміти їхнє власне відношення до расових, етнічних, мовних і культурних груп, отримати знання про ці групи, ознайомитися з різними точками зору на культури, що існують усередині цих груп, придбати необхідні знання та вміння для розвитку педагогіки рівності.

Розглянемо *принцип оцінки діяльності учнів*. Окрім розповідей учням фактів про виникнення національностей, розвиток їх культури, історичний досвід та соціальні проблеми етнічних груп, необхідно прищеплювати школярам повагу й розуміння інших культур, виховувати шанобливе ставлення до людей, їхніх думок, навіть якщо вони відрізняються від власного досвіду школярів. Учителі повинні використовувати для оцінки діяльності своїх учнів такі методи: спостереження, усні опитування, уявлення, тестування, створення портфоліо, роздуми вголос – які сприятимуть формуванню незалежності поглядів, суджень та ставлення учнів, а також вчитимуть суспільної поведінки, розвиватимуть навички самоосвіти, що сприятиме формуванню особистісних, соціальних, інтелектуальних, моральних і політичних знань, умінь, вірувань. Таким чином, школа виховуватиме обізнаних, критично мислячих, соціально свідомих членів суспільства.

Принцип *підготовки учнів* передбачає побудову освітнього процесу таким чином, щоб учні розуміли, що „знання соціально зумовлені та відображають особистісний досвід учня, його політичне, соціальне та культурне оточення” [87, с. 8]. Різні точки зору на одне і те саме явище допомагають зрозуміти складні фактори, що впливають на розвиток суспільних відносин, сприяють розвитку емпатії до навколишньої різноманітності, розвивають критичне мислення школярів. Учні вивчають стереотипи та інші упередження, що впливають на виникнення негативного відношення до расових й етнічних груп, ознайомлюються з цінностями, характерними для всіх культурних груп у світі (справедливість, рівність, свобода, співчуття, благодійність та інше).

Вчителі формують соціальні вміння учнів, необхідні для ефективної взаємодії з представниками інших расових, етнічних, культурних і мовних груп. Учні навчаються тому, як розуміти та реагувати на групові відмінності, вирішувати конфлікти, що виникають, шляхом переговорів, пояснення,

вибачення, поступок (обмін досвідом через діалог, рольові ігри, проблемні питання, інсценування) [87, с. 16].

Таким чином, процес полікультурного виховання характеризується практичним застосуванням отриманого соціального досвіду, знань і вмінь на практиці, представленням різних точок зору на досліджувані явища.

На нашу думку, *виховання толерантного відношення молодших школярів до інших народів, їхньої мови й культури*, – одна з умов успішної роботи з полікультурного виховання учнів початкової школи. Згідно з Декларацією принципів толерантності (1995), прийнятої на 28-ій Генеральній конференції ЮНЕСКО, зазначено, що толерантність – це поважливе ставлення й розуміння розмаїття культур світу, форм самовираження й самовияву людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування й свобода думки, совісті й переконань [26, с. 12].

Необхідність виховання толерантної особистості декларується в державних документах. У Державній національній програмі „Освіта. Україна ХХІ століття” особлива увага приділяється вихованню в учнів поважного відношення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, які населяють Україну [29, с. 2].

Формування толерантності, тобто розуміння, і, безумовно, усвідомлення поважного відношення до різноманітних культур усіх етнічних складових українського суспільства, є одним із найважливіших завдань сучасного виховання [14; 41; 24; 62; 84].

В Україні проблему формування толерантності в дітей та молоді в умовах полікультурного середовища досліджують О. Грива, Е. Койкова [24; 41]. У роботах О. Гриви описано характеристики толерантної особистості й визначено чотири компоненти структури толерантної особистості [24].

Когнітивна складова – це те, що людина знає, усвідомлює, чим свідомо оперує: історією й культурою народів світу, регіону; основами релігійних знань; гендерними, віковими, етнічними та іншими соціальними

особливостями представників різних груп; процесами, які характеризують суспільство: глобалізація, підвищена конфліктність світу, кризовість соціуму.

Аксіологічна складова характеризується наявністю ціннісних установок, що забезпечують або не забезпечують толерантність особистості, – цінність особистості й культури як соціальних феноменів; поважні відносини; соціальну відповідальність за свої слова й вчинки; подолання стереотипів, агресії. Інструментальна складова виявляється в забезпеченні вміння особистості спілкуватися із представниками інших культур, соціальних груп, вступати в контакт, взаємодіяти з іншими людьми й групами; здійснювати комунікацію; діяти в умовах полікультурного світу; полікультурно мислити; здійснювати саморегуляцію. Якісна складова передбачає регламентацію таких якостей особистості, як: терпіння, відсутність тривожності, емпатійність, критичність мислення, соціальна гнучкість, соціальна перцепція, емоційна стабільність, самостійність (О. Грива) [24, с. 62].

Серед основних аспектів формування толерантності О. Грива виділяє: формування самосвідомості – через зміст освіти й виховання, використання конкретних методів навчання й виховання, які розбудовують навички толерантної поведінки; виховання почуттів – формування моделей поведінки за допомогою механізмів співпереживання й співчуття [24, с. 96].

У роботі Е. Койкової розкрито структуру толерантності, що розглядається в контексті таких понять, як визнання, прийняття й розуміння [41, с. 225]. На думку Е. Койкової, виховання толерантності здійснюється за формулою „батьки+діти+вчитель” [41, с. 224]. Виховуючи почуття толерантності в молодших школярів, доцільно розвивати уяву, здатність до співпереживання, співчуття, довіру, гідність і самопізнання як особливість толерантної особистості.

Виховання толерантності в молодших школярів ефективно здійснюється в полікультурному освітньому просторі, який допускає множинність етнічних культур, і, отже, палітру й взаємодію особистісних значень, їх розбіжність і взаємовиключність чи навпаки – взаємозближення [41, с. 227]. Такий варіант

технологічно реалізується через механізми взаємного пристосування, інтерактивні методи спілкування, ситуації вибору, завдання з розвитку толерантної свідомості учнів. Вихованню толерантності сприяють такі форми взаємодії, як діалог і співробітництво. У діалозі виявляється індивідуальність особистості, тому що саме діалогова взаємодія припускає рівність позицій у спілкуванні (В. Присакар) [62]. Співробітництво припускає спільне визначення цілей діяльності, її планування, розподіл необхідних засобів і сил.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що лише врахування всього комплексу вищезазначених педагогічних умов позитивно впливає на процес полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

2.3. Обґрунтування технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі

XXI сторіччя називають сторіччям технологій. Жодна конкурентоспроможна сфера життя людини сьогодні не може обходитися без високих технологій. Це стосується й сфери освіти, де технології повинні забезпечувати якість педагогічного процесу.

Технології, що розробляються й використовуються людиною, можна поділити на два види, а саме: промислові та соціальні. Вихідним і кінцевим продуктом соціальної технології виступає людина, її фізичні, психічні або особистісні характеристики, на які спрямовано дію технології. Отже, соціальні технології складні за організацією та проведенням і, якщо промислові технології передбачають взаємозв'язок ретельно дібраних, незмінних промислових процесів, соціальні технології – це спеціально організований комплекс заходів, що використовуються в різній послідовності та спрямовані на досягнення однієї мети (Н. Харькова) [80, с. 3].

На думку Н. Харькова, сучасні педагогічні технології характеризуються:
– *гуманністю*, бо спрямовані на покращення якості життя людей, сприяють збереженню здоров'я учнів, розвитку їхньої особистості;

– *ефективністю*, оскільки повинні бути результативними, тобто давати гарантовані результати приблизно через п'ять років їх застосування;

– *науковою обґрунтованістю*, тобто мати серйозне наукове обґрунтування з позицій філософії, педагогіки, психології, системного аналізу. Наукова обґрунтованість вимагає також наукового супроводу в процесі застосування технологій, щоб виключити можливість їх спотворення;

– *універсальністю*, тобто мати широке застосування. Наприклад, одна і та ж технологія повинна бути застосована для викладання різних навчальних предметів, придатна для різних ступенів навчання, а також для навчання й виховання дітей із різним рівнем розвитку (Н. Харькова) [81, с. 27].

Дослідники виділяють такі риси технологій, як їх інтегрованість, технологічність та креативність. Інтегрований характер технологій виявляється в їх взаємопов'язаності, взаємозумовленості та взаємодоповненні одна одної. Технологічні ознаки проявляються в чіткому алгоритмі дій, що не допускає вільного їх застосування, проте, незалежно від наявності алгоритму виконання технології, їх змістовне наповнення повинно характеризуватися творчістю, саме в цьому проявляється креативність будь-якої технології.

Педагогічна технологія являє собою сукупність форм, методів, прийомів і засобів відтворення теоретично обґрунтованого процесу виховання, що сприяє досягненню виховних цілей. При цьому вона спирається на відповідне наукове моделювання, що включає в себе аналіз, діагностику, прогнозування і розробку проекту діяльності (О. М. Дахін), (В. Сластьонін), при якому задаються цілі і зберігається можливість об'єктивних вимірювань та оцінки особистісних якостей людини на певних етапах технології. Як відзначає М. Горячова, моделювання – це побудова принципової схеми, що відображає реальний педагогічний процес або явище.

Для створення і реалізації виховної технології використовується узагальнена схема, що охоплює такі етапи:

- орієнтування (формулювання виховних цілей);

- виконання (реалізація методів, прийомів і засобів виховання в певній послідовності),
- контроль
- коректування.

Окремим завданням формування виховної технології виступає відбір та оптимальний вибір методів, прийомів і засобів виховного впливу. Саме вони визначають специфіку реалізації технології, відображають існуючі педагогічні умови, особистісні якості вчителя та його педагогічний досвід.

На основі аналізу наукових джерел розроблено технологію полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі, наведену на рис. 2.1.

Метою створення технології визначено розробку та реалізацію процесу полікультурного виховання учнів початкової школи у позакласній роботі.

Визначена мета має зв'язок із соціальним заказом суспільства – формування особистості, яка володіє не тільки знаннями, але й застосовує їх на практиці, займається самоосвітою, розуміє та сприймає культурне розмаїття навколишнього світу.

Конкретизовано завдання побудови означеної технології: розробка шляхів формування полікультурної вихованості молодших школярів та корегування цього процесу.

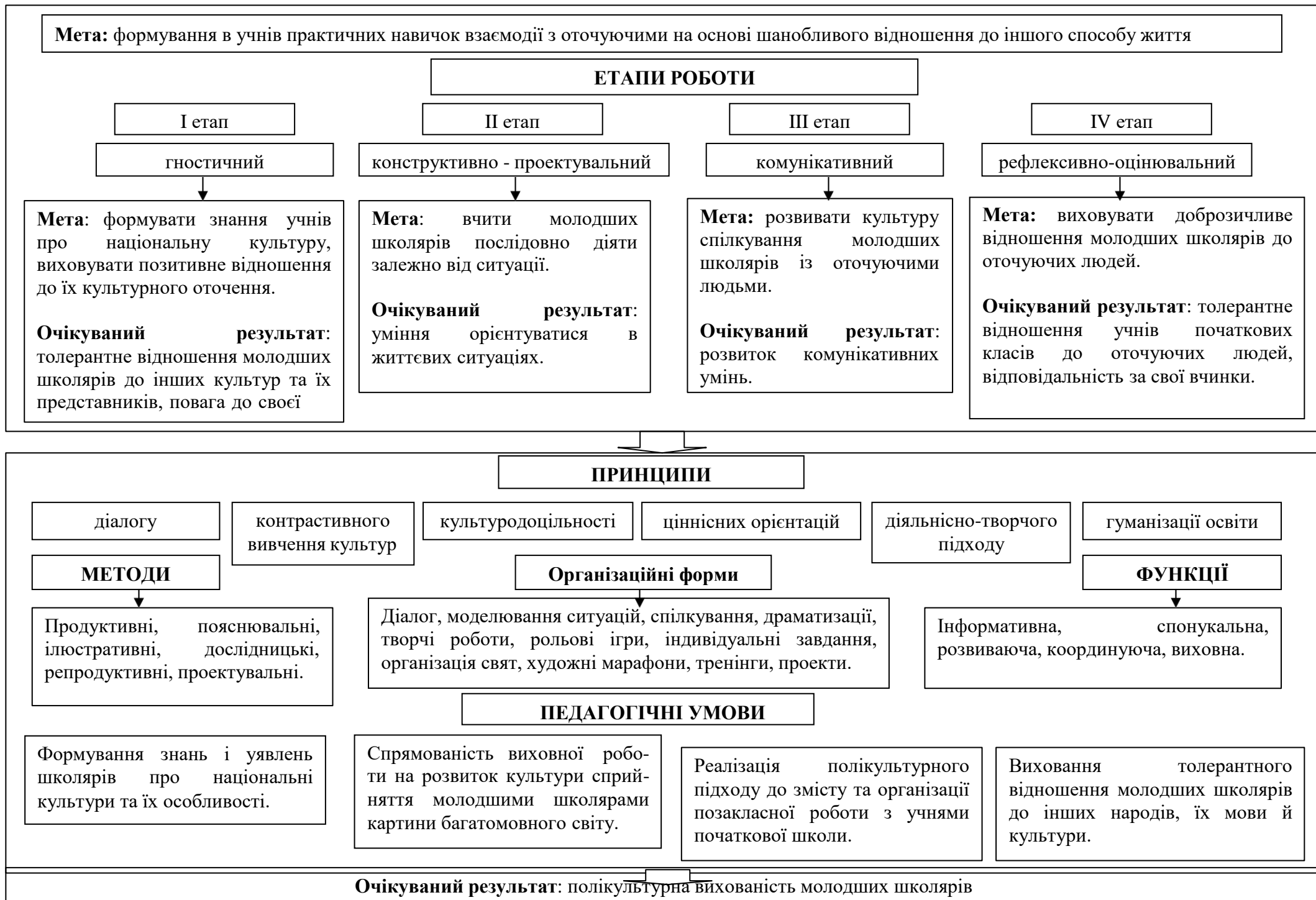

Рис. 2.1. Технологія полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі (за Харьковою Н.)

Виділено концептуальну, змістову та технологічну основи технології. Концептуальну основу означеної технології складають принципи виховної роботи, педагогічні умови реалізації процесу полікультурного виховання; змістову основу – етапи, цілі, методи виховної роботи; технологічну основу – засоби виховної роботи. Таким чином, виходячи зі сформульованих вище мети та завдань, визначено такі концептуальні принципи побудови технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі:

- основа технології – орієнтація на особистісний розвиток і саморозвиток учня, використання етнічної та мовної різноманітності для формування практичних навичок взаємодії з навколишнім світом;

- характер відносин між учасниками виховного процесу – суб'єкт-суб'єктний (взаємодія вихователя та учнів як співтворців освітнього процесу);

- організація виховного процесу – ґрунтується на технологічному підході до полікультурного виховання молодших школярів, зокрема через організацію особистісно-розвивального середовища;

- пріоритети – формування уявлень особистості про винятковість своєї культури та ознайомлення з культурою і цінностями інших народів, прищеплення шанобливого відношення до іншого способу життя;

- контроль за діяльністю – переважно внутрішній (з боку особи, що навчається, бачить у цьому сенс, можливість для перспективної самореалізації);

- форми та методи виховання – продуктивні, творчі, пошукові, ілюстративні (діалог, драматизація та моделювання ситуацій, рольові ігри, індивідуальні завдання, творчі роботи, екскурсії, організація свят, конкурсів, художніх марафонів, проектна діяльність);

- результат – полікультурна вихованість, повага до іншого способу життя, володіння практичними навичками взаємодії з навколишнім світом, розвинуті особистісні та соціальні вміння школярів для життя в суспільстві.

Мета технологія – формування в учнів практичних навичок взаємодії з оточуючими на основі шанобливого відношення до іншого способу життя. Технологія має такі складові: мету, етапи, принципи, умови, зміст, методи, засоби виховної роботи.

Отже, технологія полікультурного виховання учнів відзначається системним характером, відображає основні концептуальні ідеї та структурно охоплює чотири взаємопов'язаних етапи: гностичний, конструктивно-проектувальний, комунікативний, рефлексивно-оцінювальний.

Також на кожному етапі визначено мету, принципи, функції (інформаційна, спонукальна, координуюча, розвивальна, виховна), педагогічні умови роботи з полікультурного виховання учнів початкових класів.

У результаті теоретико-методичного аналізу виявили такі педагогічні умови, що є необхідними у процесі полікультурного виховання молодших школярів: формування знань і уявлень школярів про національні культури та їх особливості, спрямованість виховної роботи.

Розглянемо принципи організації полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі (див. табл. 2.5). Принцип *діалогу* передбачає залучення людини до спілкування з самою собою і з оточуючими людьми. У сфері освіти спілкування, по-перше, є засобом пізнання істини, по-друге, сутністю комунікації. У зв'язку з ускладненням усіх форм комунікації в освітньому просторі, нарощуванням обсягу навчальної інформації, різноманітністю її джерел і носіїв у сучасній соціокультурній ситуації стає очевидною пріоритетність розвитку комунікативної культури учнів. На думку І.Лощенової, істина не народжується і не знаходиться в голові окремої людини, вона народжується між людьми, які воєдино відкривають істину, в процесі їхнього діалогічного спілкування [53, с. 77]. При такому підході взаємодія вчителя й учня є інтерактивною, духовною, продуктивною, подієвою, отже – діалоговою.

Принципи полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі

№	Принцип	Зміст
1.	Принцип діалогу	Проявляється в спілкуванні людини з самим собою і з людьми, які її оточують
2.	Принцип контрастивного вивчення культур	Передбачає порівняння української та іншомовної культури в навчально-виховному процесі школи
3.	Принцип культуродоцільності	Полягає в максимальному використанні культурного середовища в процесі виховання
4.	Принцип ціннісних орієнтацій	Виявляється у формуванні особистісних цінностей учнів, закріпленні їх у практичній діяльності
5.	Принцип діяльнісно-творчого підходу	Передбачає розвиток особистості через її діяльність
6.	Принцип гуманізації освіти	Пов'язаний з орієнтацію на пріоритет особистості в процесі виховання, організацію спільної життєдіяльності дорослих і дітей на основі взаємодії

Принцип *контрастивного вивчення культур*, що проявляється в порівнянні української і зарубіжної культур у навчально-виховному процесі школи, передбачає таку організацію вивчення навчальних дисциплін, яка стимулює інтерес учнів до нового пізнання й одночасно пропонує різні точки зору на оточуючий світ. Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською культурою залежить від рівня освоєння базової гуманітарної культури [81]. Виховання, створене самим народом і засноване на народних першоджерелах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях, оскільки народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості [80, с. 21]. У кожного народу є свої осередки культури, національні святині, той матеріал (легенди, казки, прислів'я і приказки, народні афоризми), який повинен активно використовуватися у вихованні і прищеплювати пошану й інтерес до національної культури і культури інших народів.

М. Бахтін, В. Біблер, В. Сафонова [17; 24; 190] вважають, що для повноцінного розуміння іншої культури, необхідно одночасно вивчати і рідну культуру, бо адекватне розуміння інших неможливе без розуміння себе. Крім того, учні повинні усвідомити, що таке культура, як вона створюється, що входить в її обсяг і як здійснюється взаємозв'язок між культурами в сучасному полікультурному середовищі.

Розглянемо наступний принцип, *культуродоцільності*, який виявляється у максимальному використанні у вихованні й формуванні культури того осередку, в якому знаходиться конкретний навчальний заклад: культури нації, регіону, країни; формування особистості дитини в межах національної культури [81]. Урахування культурно-історичних традицій народу, їх єдність із загальнолюдською культурою – найважливіша умова конструювання нових навчальних планів і програм. Цей принцип виражається у відборі матеріалу для навчальних цілей, необхідності визначити ціннісний сенс і значущість відібраного матеріалу, у визначенні доцільності використання матеріалу, що вивчається, з урахуванням вікових та інтелектуальних здібностей учнів. Мета, зміст, методи виховання культуродоцільні, якщо враховують традиції й спосіб соціалізації, що історично сформувалися в конкретному соціумі.

Принцип *ціннісних орієнтацій* припускає, що, засвоюючи цінності свого середовища: свободу, творчість, вихованість, пізнання, широту поглядів і перетворюючи їх на ціннісні орієнтації, мотивацію своєї поведінки – людина стає активним суб'єктом суспільної діяльності. Зміст ціннісних орієнтацій визначено суспільними відносинами у такому вигляді, в якому ці відносини закріплені в суспільній свідомості, еталонах культури, нормах поведінки. Психолого-педагогічний аспект проблеми ціннісних орієнтацій полягає в тому, щоб під впливом цілеспрямованої дії загальнолюдські цінності стали предметом усвідомлення і переживання їх як потреб, що спонукають до діяльності для засвоєння, створення, реалізації цих

цінностей у життєдіяльності особистості. Тільки в цьому випадку соціальні норми і цінності можуть виступати як регулятори поведінки особистості.

Ціннісні орієнтації – загальнолюдські принципи, відповідно до яких будується поведінка індивіда в різних життєвих ситуаціях. Як система соціальних установок вони „сприяють оптимізації поведінки, дозволяють особистості задовольнити свої основні потреби тими способами, за допомогою тих цінностей, які має у своєму розпорядженні суспільство” (С.Алієва) [49].

Це перший безпосередній та інтуїтивний зв'язок особистості з новим явищем дійсності, в процесі встановлення цих взаємовідносин актуалізуються настанови, потреби, мотиви особистості. Формування ціннісних орієнтацій припускає раціональне оцінювання, пов'язане з усвідомленням мотивів, учинків, що і складає когнітивну основу елементу ціннісних орієнтацій. Психологічною основою ціннісних орієнтацій особистості є багатообразна структура потреб, мотивів, цілей, ідеалів, інтересів, переконань, світоглядів, що формують орієнтації особистості, виражені соціально-детермінованим відношенням особистості до суспільства. Ціннісні орієнтації виконують регулюючу функцію поведінки особистості і зумовлюють зміст її діяльності.

Таким чином, ціннісні орієнтації можна визначити як вибіркоче відношення особистості до явища-цінності, і як результат – володіння цим явищем у процесі діяльності. Ціннісні орієнтації є характерною рисою особистості, яка сформована в психологічному і соціальному плані. Процес їх розвитку тривалий і багатоступінчатий. Сформовані в систему ціннісні орієнтації багато в чому визначають особливість індивіда в усіх галузях людської діяльності.

Розглянемо принцип *діяльнісно-творчого підходу* до організації полікультурного виховання молодших школярів. Діяльнісний підхід у вихованні припускає єдність особистості з її діяльністю. Ця єдність виражається в тому, що діяльність в її багатообразних формах безпосередньо

й опосередковано впливає на зміни в структурі особистості; особистість, у свою чергу, одночасно, безпосередньо й опосередковано здійснює вибір адекватних видів, форм зміни діяльності, що задовольняє потреби особистісного розвитку.

Суть виховання з погляду діяльнісного підходу заключається в тому, що в центрі уваги знаходиться не просто діяльність, а спільна діяльність учнів і вчителів у реалізації спільно сформованих цілей і завдань. Педагог не подає готові зразки моральної і духовної культури, а формує їх разом зі школярами. Сумісний пошук норм і законів життя в процесі діяльності і складає зміст виховного процесу.

Ситуація виховної діяльності містить у собі соціальні чинники, що сприяють виникненню духовних потреб і формуванню мотивів суспільно корисної і багатозначної діяльності особистості. Така діяльність характеризується творчістю, безперервним пошуком нових засобів, дій, вольових актів суб'єктів діяльності, спілкуванням, активною життєвою позицією, принциповістю, пізнавальністю в обстоюванні своїх поглядів, готовністю не тільки рухатися до поставленої мети, але і конструювати нові, цікаві і продуктивні цілі і сенси в процесі діяльності.

Діяльність особистості і є тим механізмом, який дозволяє реформувати сукупність зовнішніх впливів у власні розвиваючі зміни, новоутворення особистості як продукту розвитку. Це зумовлює важливість реалізації діяльнісного підходу як стратегії гуманізації технологій і виховання.

Схарактеризуємо принцип *гуманізації освіти*, який проявляється в орієнтації процесу виховання на пріоритет особистості, створенні сприятливих умов для її самовизначення, самореалізації і саморуху в розвитку, організації спільної діяльності вчителів та учнів на основі міжсуб'єктних зв'язків, діалогічності взаємодії, переважання емпатії в міжособистісних стосунках. Гуманізація – процес, який характеризується суб'єктним типом взаємодії (відношення до самого себе та інших як до

об'єкту та суб'єкту) [65, с. 173]. Відношення до особистості як до суб'єкту визнає її унікальність, активність, внутрішню свободу та духовність.

Унікальність особистості – це ціннісне відношення до кожної людини як до неповторного, єдиного феномену існування, визнання права людини бути не схожою на інших, бути особливою. Унікальність виключає безособистісне відношення до людини, має за мету диференціацію та індивідуалізацію процесу навчання та виховання, вона полягає у використанні варіативних освітніх програм, що орієнтовані на різні контингенти учнів та побудовані з урахуванням їхніх особливостей та можливостей. Активність особистості означає визнання її ініціативною, діяльною, самостійною у своїх вчинках, припускає орієнтацію на діалогічні та проблемні технології навчання й виховання. Діалогічність освіти передбачає заміну способу взаємодії між учасниками освітнього процесу, головна мета якого полягає у пошуках істини, діалог розглядають не як форму діяльності (опитування, робота у парах), а як спосіб взаємовідносин.

Отже, коротко надамо характеристику кожному етапу технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

Першим етапом визначено *гностичний*. Метою цього етапу було формувати знання учнів про національну культуру, виховувати позитивне відношення до їх культурного оточення. У межах означеного етапу проводилися бесіди про цінності народної мудрості. Працюючи над прислів'ями та приказками, школярі вчилися у вірмен працьовитості та вмінню триматися разом і в горі, і в радості, у кримських татар – повазі до старшого покоління й мудрості, в українців – створювати навколо себе красу й музикальність, у поляків – доброти, щедрості та вмінню пробачати. Було організовано свята „Масляна” та „День Матері”; проведено заочні подорожі по рідному краю з метою активізувати інтелектуальну діяльність учнів, прищепити повагу до традицій та історії рідного краю та культури іншого народу, формувати досвід творчої діяльності молодших школярів (зразки вправ та ігор подаємо в додатках В,Г,Д,Е,Є). Ця робота сприяла їхньому

культурному самовизначенню, формуванню ціннісних орієнтацій особистості молодшого школяра. Результатом роботи означеного етапу було толерантне відношення молодших школярів до інших культур та їх представників, повага до своєї культури.

Метою *конструктивно-проектувального* етапу був розвиток навичок соціального спілкування, навчання молодших школярів послідовно діяти залежно від ситуації.

На другому етапі реалізовувалася така педагогічна умова, як спрямованість виховної роботи на розвиток культури сприйняття молодшими школярами картини багатомовного світу. Змістом роботи цього етапу були проектна діяльність „Найцікавіше про мене, мою сім'ю, моїх друзів і моє місто”, „Українські та іноземні свята”; організація художніх марафонів „Моє місто та його мешканці (конкурс малюнків)”. Роботу було спрямовано на розвиток умінь молодших школярів співпрацювати один із одним, уявлень учнів початкових класів про різноманітність навколишнього світу. Робота сприяла формуванню готовності молодших школярів вислуховувати співрозмовників та доброзичливо ставитися до них. Результатом роботи цього етапу стало вміння орієнтуватися в життєвих ситуаціях.

Третій, *комунікативний*, етап мав за мету розвивати культуру спілкування молодших школярів із оточуючими людьми. Педагогічна умова цього етапу – реалізація полікультурного підходу до змісту та організації позакласної роботи з учнями початкової школи впроваджувалась через моделювання молодшими школярами різних ситуацій, а саме: „У друга в гостях”, „На вулиці”, „У магазині”, „До нас приїхали гості з Польщі” та інших, що сприяло усвідомленню учнями їхньої позиції суб'єкта міжкультурної взаємодії. Роботу на означеному етапі спрямовано на створення умов для особистісного зростання учнів, формування шанобливого відношення молодших школярів до людей, розвитку культури спілкування. Результатом роботи означеного етапу став розвиток комунікативних умінь молодших школярів.

Реалізація такої педагогічної умови, як виховання толерантного відношення молодших школярів до інших народів, їхньої мови й культури відбувалася на четвертому, *рефлексивно-оцінювальному*, етапі. Метою означеного етапу було виховання доброзичливого відношення до оточуючих людей. Зміст роботи передбачав проведення циклу бесід „Про спілкування”, „Про людей, які нас оточують”, „Про доброту”, „Про мою сім'ю” та практичних завдань – „Мій паспорт”, „Вогник кохання”, „Пригости цукеркою”, „Таємний друг” та інші. Результатом роботи означеного етапу було толерантне відношення учнів початкових класів до оточуючих людей, відповідальність за свої вчинки.

Вибір форм і методів роботи з полікультурного виховання зумовлений тим, що для розвитку поліетнічного українського суспільства вченими пропонується ряд заходів, спрямованих на відродження й активне функціонування в етнокультурному просторі української держави культур різних етнічних співтовариств. Серед них В. Євтух розглядає проведення всеукраїнських фестивалів, форумів, конкурсів із залученням представників різних етнічних співтовариств, широке використання засобів масової інформації і впровадження в навчальні плани шкіл і вищих навчальних закладів курсів з історії і культури етнічних співтовариств, що проживають на території України [32].

Українська дослідниця І. Лощенова акцентує увагу на необхідності розвитку пізнавальних і невербальних умінь і навичок, які дають учневі можливість вступати в контакт із іншими культурами та їх носіями [53]. О. Джуринський, Г. Дмитрієв вважають діалог, дискусію, моделювання, рольові ігри, евристичні бесіди, роботу з першоджерелами необхідними методами роботи для розвитку навичок міжкультурного спілкування. А. Галай, В. Ковтун, Т. Кравченко, В. Федяєва підкреслюють важливість вивчення національних традицій як передумови полікультурного становлення особистості. Р. Агадулін, Є. Бубнов, Л. Волик, О. Глузман, Л. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кузьменко розглядають професійну підготовку

майбутніх учителів до роботи в полікультурному суспільстві як умову ефективного виховного процесу [2; 10; 13; 18; 38; 49]. Отже, ефективність використання засобів полікультурного виховання багато в чому залежить від самого педагога, його професійної етики й моральної культури, оскільки етику міжнаціонального спілкування підрастаючого покоління неможливо сформувати без того, щоб цей процес не перетворився на особисту мету самого педагога.

Таким чином, зазначимо, що вивчення українських та інших традицій, проведення класних годин і бесід за відповідною тематикою, знайомство з витворами мистецтва (живопис, музика, художня література), оформлення класу, організація гурткової роботи з використанням таких засобів виховання, як: колаж, проектна діяльність, створення й вирішення проблемних ситуацій, моделювання й драматизація ситуацій, проведення різноманітних виставок, ігрова діяльність, художні марафони, екскурсії – сприятимуть полікультурному вихованню молодших школярів у позакласній роботі. Через гру і моделювання ситуацій реального спілкування молодші школярі залучатимуться до різних моделей поведінки і реагування, вчитимуться поводити себе в різних життєвих ситуаціях. Екскурсії, заочні подорожі, колажування, розповіді формуватимуть позитивне відношення школярів до людей, застосування проблемних ситуацій дозволить виховувати в учнів толерантне відношення до людей, тактовність, самостійність мислення.

Таким чином, полікультурне виховання учнів – процес тривалий і багатоступінчатий, тому початкова школа, на нашу думку, лише закладає основи того, що будуть розвивати і реалізувати вчителі в учнів середніх і старших класів.

Висновки до розділу 2.

Сутність наукових результатів, отриманих в другому розділі дослідження, полягає в тому, що: вивчено та з'ясовано стан та проблеми полікультурного виховання учнів початкових класів; представлено основні положення технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі.

Для виявлення рівнів сформованості полікультурної вихованості молодших школярів визначено критерії та показники рівнів сформованості полікультурної вихованості учнів початкових класів: соціокультурний критерій із показниками: знання про культуру і традиції свого народу, наявність інтересу до іншої культури, толерантність у відносинах з іншими людьми та готовність приймати їхні позиції й установки; компетентнісний критерій з показниками: уміння підтримувати спілкування з людьми, культура спілкування, наявність елементарних навичок знаходити вихід із проблемних ситуацій у спілкуванні з людьми, готовність адаптуватися до соціальних змін; емоційно-ціннісний критерій з показниками: повага національних традицій, наявність позитивного відношення до культури іншого народу, повага до культурних і життєвих цінностей інших людей, готовність до емоційного сприйняття духовних цінностей представників різних культур. На основі критеріїв і показників схарактеризовано чотири рівні сформованості полікультурної вихованості молодших школярів, а саме: високий, середній, задовільний, низький.

Обґрунтовано технологію полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі, яка включала гностичний, конструктивно-проектувальний, комунікативний, рефлексивно-оцінювальний етапи.

Впевнені, що в наслідок реалізації технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі сучасної початкової школи учні виявляють зацікавленість та поважне відношення до своєї та інших культур, їх представників, при виконанні завдань проявлятимуть витримку та врівноваженість, готовність до компромісу, вміння поводитися у незвичайних життєвих ситуаціях.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Актуальність питання полікультурного виховання в сучасний період розвитку українського суспільства зумовлена побудовою глобального співтовариства, створенням відкритого демократичного суспільства, розвитком соціальної сфери, розширенням меж спілкування з іноземними громадянами, відродженням національних традицій. Полікультурність стає основоположним педагогічним принципом, що відображає культурне середовище, зосереджено на взаєморозумінні і культурному обміні, підкреслює загальнолюдський характер наукових знань.

Полікультурне виховання передбачає адаптацію особистості до різних цінностей у ситуації існування багатьох культур, орієнтацію на діалог культур, відмову від культурно-освітньої монополії щодо інших націй і народів, оволодіння особистістю системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних, емпатійних умінь, що дозволяють школяреві здійснювати міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно інших носіїв.

Теоретичний аналіз досліджень із проблеми дозволив уточнити зміст поняття „полікультурне виховання молодших школярів”, яке розглядається як процес культурно-соціальної ідентифікації особистості молодшого школяра, спрямований на формування уявлення особистості про винятковість своєї культури, ознайомлення з культурою та цінностями інших народів, прищеплення учням початкових класів поважного відношення до іншого способу життя, цілеспрямоване формування практичних навичок взаємодії з оточуючими культурами на основі розвитку особистісних та соціальних якостей, комунікативних та емпатійних умінь молодшого школяра для життя в суспільстві.

Виховний потенціал позакласної роботи у полікультурному вихованні молодших школярів визначається її добровільністю, різноманітністю, альтернативністю форм спілкування та наступними функціями: творчою, когнітивною та комунікативною. Позакласна робота дозволяє створити

умови для практичного застосування школярами навичок взаємодії у полікультурному суспільстві; мотивування молодших школярів до отримання знання про свою та іншу культури; розвитку особистісних та соціальних якостей молодших школярів, їх комунікативних та емпатійних умінь.

В ході дослідження виокремлено наступні педагогічні умови полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі: формування знань і уявлень школярів про національні культури та їхні особливості, розвиток культури сприйняття молодшими школярами картини багатомовного світу, реалізація полікультурного підходу до змісту та організації позакласної роботи з учнями початкової школи, виховання толерантного відношення молодших школярів до інших народів, їх мови й культури.

Уточнено критерії та показники сформованості полікультурної вихованості учнів початкових класів: соціокультурний критерій (на рівні усвідомлення себе як носія національної культури й учасника соціальних відносин) із показниками: знання про культуру і традиції свого народу, наявність інтересу до іншої культури, толерантність у відносинах з іншими людьми та готовність приймати їхні позиції й установки; компетентнісний критерій (на рівні застосування знань про національну культуру й культурні відмінності в контактах із людьми) з показниками: уміння підтримувати спілкування з людьми, культура спілкування, наявність елементарних навичок знаходити вихід із проблемних ситуацій у спілкуванні з людьми, готовність адаптуватися до соціальних змін; емоційно-ціннісний критерій (на рівні емоційного відношення до національної і загальнолюдської культури) з показниками: повага національних традицій, наявність позитивного відношення до культури іншого народу, повага до культурних і життєвих цінностей інших людей, готовність до емоційного сприйняття духовних цінностей представників різних культур. На підставі виділених критеріїв та

показників схарактеризовано чотири рівні сформованості полікультурної вихованості молодших школярів: високий, середній, задовільний, низький.

Теоретично обґрунтовано ефективність технології полікультурного виховання молодших школярів у позакласній роботі, що включала чотири взаємопов'язаних етапи: гностичний, конструктивно-проектувальний, комунікативний, рефлексивно-оцінювальний. Для кожного етапу визначено мету, зміст роботи та прогнозований результат. Розроблена технологія полікультурного виховання молодших школярів базується на системі принципів діалогу, контрастивного вивчення культур, культуровідповідності, ціннісних орієнтацій, діяльнісно-творчого підходу, готовності до взаємної співпраці.

Здійснене дослідження не охоплює всіх аспектів порушеної проблеми та не претендує на її остаточне розв'язання. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні та розробці питань полікультурного виховання учнів середньої і старшої школи, удосконаленні форм і методів роботи з полікультурного виховання учнів початкової школи, модернізації виховного процесу в початковій школі в процесі позакласної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абібулаєва Г. С. (2006) Деякі аспекти полікультурної освіти. *Педагогіка і психологія. № 1. С. 75–83.*
2. Агадуллін Р. Р. (2004) Полікультурна освіта : методолого-теоретичний аспект. *Педагогіка і психологія. № 3. С. 18–29.*
3. Алідінова М. І. (2005) Співпраця органів влади і громадськості, недержавних організацій в питаннях багатомовної і полікультурної освіти. *Педагогічне життя. № 5–6. С. 43–45.*
4. Алієва С. (2008) Роль сім'ї і батьків в процесі формування кроскультурних цінностей у молодших школярів. *Початкова школа. № 1. С. 53–55.*
5. Баяновська М. Р., Тіпала П. М. (2008) Полікультурне виховання як складник загальнонаціональної системи виховання. *Відродження. № 3. С. 30–33.*
6. Бех І. Д. (2001) Особистісно орієнтоване виховання – нова освітня філософія. *Педагогіка толерантності. № 1. С. 12.*
7. Бойченко В. В. (2004) Реалізація ідей полікультурного виховання у початковій ланці освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ-Житомир : Вид. ЖДУ, Кн. I. С. 68–71.*
8. Болгаріна В., Лощенова І. (2002) Культура і полікультурна освіта. *Шлях освіти. № 1. С. 2–6.*
9. Бондарчук О. І., Бондарчук Л. І. (2009) *Основи психології та педагогіки.* К. : МАУП, 168 с.
10. Бубнов Є. Г. (2009) Підготовка майбутніх учителів до поліетнічного виховання молодших школярів: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. *пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти”.* К., 20 с.
11. *Вибрані педагогічні твори. Софія Федорівна Русова* : [упоряд. передмови О. В. Проскура]. К. : Освіта, 1996. 303 с.

12. Власова О. І. (2005) *Педагогічна психологія: навч. посібник*. К. : Либідь, 400 с.
13. Волик Л. В. (2005) Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів : *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти”*. К., 20с.
14. Волошина О. (2007) Проблема формування толерантності у сучасних педагогічних дослідженнях. *Рідна школа. № 3*. С. 4–6.
15. Вольтер. (1994) *Трактат про віротерпимість*. Нью-Йорк : Прометей, 214 с.
16. Воротняк Л. І. (2005) Мовна особистість у контексті формування полікультурної особистості. *Наукові записки : Психологія і педагогіка / відпов. ред. І. Д. Пасічник. Острозька академія*. Вип. 6, Ч. I. С. 56–62.
17. Голік Л. О., Клиниченко Т. В., Красовицький М. Ю., Левченко Г. І. (1999) Полікультурна освіта в Україні. *Завуч. № 29/35*. С. 3–4.
18. Гончаренко Л. О. (2004) Готовність педагогів до діяльності у полікультурному середовищі. *Педагогічні науки : зб. наук. праць. Херсон, Вип. 37*. С. 76–80.
19. Гончаренко Л. О. (2003) Ознайомлення учнів з основами полікультурності на уроках гуманітарних дисциплін. *Таврійський вісник освіти. № 3*. С. 149–153.
20. Гончаренко Л. О. (2003) Полікультурність у змісті освіти. *Таврійський вісник освіти. № 4*. С. 84–87.
21. Гончаренко С. (1997) *Український педагогічний словник*. К. : Либідь, 376 с.
22. Горбач Н. Я. (2010) *Культура міжнаціонального спілкування*. Львів : Каменяр, 95 с.

23. Горбунова Н. В. (2008) Розвиток освіти в поліетнічних регіонах. *Розвиток освіти в поліетнічних регіонах : міжнар. наук.-практ. конф., 20–23 квіт. 2008 р. : зб. статей.* К., С. 20–24.
24. Грива О. А. (2005) *Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: [монографія].* К. : Вид. ПАРАПАН, 228 с.
25. Гуренко О. І. (2008) Теоретичні основи полікультурної освіти. *Науковий вісник Бердянського державного педагогічного університету (Гуманітарні науки). № 1.* С. 36–40.
26. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. *Віче. 2002. № 11 (128).* С. 12–13.
27. Демчук В. (2007) Концепція української школи у творчості Якова Чепіги *Рідна школа. № 3–4.* С. 19–21.
28. Державна національна доктрина : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347. *Освіта. 2002. № 26.* С. 2–4.
29. *Державна національна програма „Освіта. Україна XXI століття”* : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 груд. 1993 р. № 896. *Освіта. 1993. № 44–46.* С. 2.
30. *Державний стандарт початкової загальної освіти* : Постанова Каб. Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
31. *Енциклопедія освіти / [головний ред. В. Г. Кремень].* К. : Юрінкомінтер, 2008. 1040 с.
32. Євтух В. Б., Марушкевич А. А. (2003) *Етнопедagogіка : навч. посібник.* Київ : Київський університет, 149 с.
33. Єрмаков І. Г. (2005) Школа 21 століття в Україні відбудеться лише за умови, якщо кожен її вихованець засвоїть своєрідний етичний кодекс міжнаціонального спілкування. *Відродження. № 1.* С. 7.

34. *Загальна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність* [Електронний ресурс] : Акти Генеральної Конференції (15 жовтн.–13 листоп. 2001 р.). Рез. 31, С/25. Т. 1. С. 71–75. Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124687r.pdf#page=77>

35. Закон України „Про освіту”. Від 23 травня 1991 р. *ВВР. 1991. № 34. С.451.*

36. Заслуженюк В.С., Присакар В. В. (2017) Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування *Нові технології навчання : наук.-метод. зб. К., Вип. 19. С. 65–77.*

37. Зданевич Л. В. (2009) *Теоретичні підходи до полікультурного виховання дітей дошкільного віку* [Електронний ресурс]. Педагогічний дискурс. Вип. 5. Режим доступу до журн : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2009_5/index.html

38. Зязюн І. А. (2002) *Культура і суспільство. Українська та зарубіжна культура : навч. посібник. К. : Знання, С. 46–66.*

39. Карпенчук С. Г. (2005) *Теорія і методика виховання. К. : Вища школа, 343 с.*

40. Киричок В. (2006) Етика спілкування вчителя з учнями. *Відкритий урок. № 1–2. С. 49–50.*

41. Койкова Е. І. (2007) Особливості виховання толерантності у молодших школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. Слов'янськ, Вип. 38. С. 225–229.*

42. *Конституція України : прийнята на п'ятій сесії ВР України 28 черв. 1996 р. К. : Агентство „Книга Пам'яті України”, 1996. 80 с.*

43. Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України *Інф. зб. Мін. освіти України. 2010. № 22. С. 7–20.*

44. Концепція національного виховання. *Освіта. 1994. 26 жовтня. 22 с.*

45. *Концепція мультикультуралізму. Київ : Стилос, 2005. 144 с.*

46. Коркішко О. Г. (2014) Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі : монографія. Луганськ, 21 с.
47. Крутій К. Л., Котій Н. І. (2010) *Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку)*. Запоріжжя : ТОВ „ЛПС” ЛТД, 220 с.
48. Кудикіна Н. В. (2004) Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : автор. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки”. К., 40 с.
49. Кузьменко В. В. (2005) Полікультурна освіта та її вплив на формування у школярів наукової картини світу. *Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: міжнар. конгр. IV Слов'янські педагогічні читання : тези доп. Черкаси*, С. 194–195.
50. Кузьменко В.В., Гончаренко Л. О.(2006) *Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи*. Херсон, 92с.
51. Кукшин В. (2008) Ігрові технології на уроках [Електронний ресурс]. *Школа. Технологія. Режим доступу : <http://osvita.ua/school/technol/759>*
52. Кульчицька О. (2014) *Шкільні свята : сценарії шкільних, родинних свят, конкурсів, екскурсів, вечорів*. Тернопіль : Навчальна книга, 160 с.
53. Лощенова І. Ф. (2003) Проблема полікультурності у педагогічних теоріях. *Наукові праці*. К., Вип. 11. С. 75–80.
54. Лощенова І. Ф. (2002) Розвиток ідей полікультурного виховання у світовій педагогічній думці. *Педагогіка і психологія*. № 1–2. С. 68–77.
55. Мигович І. І., Макара М. П. (2004) Етнічна культура як чинник громадської злагоди. *Відродження*. № 12. С. 6.

56. Овчарук О. В. (2004) Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук*. К. : „К.І.С.”, 112 с.

57. Освіта в багатомовному світі. *Установчий документ ЮНЕСКО*. 2000.19 с.

58. Перетяга Л. Є. (2006) Полікультурна компетентність молодшого школяра як складова його життєвої компетентності. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. праць. Запоріжжя, Вип. 40*. С. 329–333.

59. Пехота О. М. (2002) *Освітні технології : навч.-метод. посібник / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська]*. К. : А.С.К., 255 с.

60. Підласий І., Підласий А. (1998) Педагогічні інновації. *Рідна школа. № 12*. С. 3–18.

61. Платон. (1995) *Діалоги : [пер. з давньогрец.]*. К. : Основи, 394 с.

62. Присакар В. В. (2004) Виховання міжетнічної толерантності у структурі морально-духовного розвитку особистості школяра. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ–Житомир, Вип. 6, Кн. 1*. С. 138–145.

63. *Психологія / [за ред. Ю. Л. Трофімова]*. К. : Либідь, 2011. С. 182.

64. Рищак Н. І. (2007) Сутність та завдання полікультурного виховання дітей. *Проблеми сучасної педагогічної освіти : Педагогіка і психологія : зб. статей. К., Вип. 13, Ч. II*. С. 184–188.

65. Саяпіна С. А., Коркішко О. Г. (2009) Гуманістичний підхід до формування особистості дитини як складова педагогіки співробітництва. *Проблеми сучасної педагогічної освіти : Педагогіка і психологія : зб. статей. К., Вип. 19, Ч. 3*. С. 173–177.

66. Слесик К. М. (2002) *Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі : монографія*. Харків, 220 с.

67. Солодка А. К. (2005) *Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : монографія*. К., 260 с.
68. Стельмахович М. Г. (1997) Виховні цінності традиційної української родини. *Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської*. К., С. 129–132.
69. Сухомлинська О. В. (2005) Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання. *Відродження. № 7*. С. 5–6.
70. Сухомлинський В. О. (1996) *Поради вчителю, який готується працювати з першим класом : вибрані твори в 5 т.* К. : Радянська школа, Т. 2. 670 с.
71. *Сучасний російсько-український словник* / [уклад. М. Зубков]. Харків : Веста, 2004. 720 с.
72. *Сучасний тлумачний словник української мови* / [ред. В. В. Дубічинський] Харків : ВД „Школа”, 2006. 1108 с.
73. Танько Т. П. (2009) Полікультурна освіта: історичний аспект. *Проблеми сучасної педагогічної освіти : Педагогіка і психологія : зб. статей : – К., Вип. 23, Ч. II*. С. 121–126.
74. Тараненко І. Г. (2005) Концепція багатокультурного виховання – новий напрям у розвитку національної освіти. *Відродження. № 1*. С. 5.
75. Тараненко І. Г. Провідна ідея сучасної світової педагогіки. *Відродження. (2007) № 5–6*. С. 8–11.
76. Ушинський К. Д. *Твори*. перевид. К. : Радянська школа, 1992. Т. 5. 366 с.
77. Філіпчук Г. Г. (2006) *Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах*. Чернівці : Прут, 128 с.
78. Фіцула М. М. (2006) *Педагогіка: навчальний посібник*. К. : Академвидав, 560 с.
79. Харькова Н. М. (2009) Педагогічні основи полікультурного виховання. *Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у*

контексті Болонського процесу : міжнар. наук.-практ. конф., 5–7 бер. 2009 р. : зб. статей. К., Ч. 1. С. 100–104.

80. Харькова Н. М. (2009) Технологія полікультурного виховання молодших школярів. *Проблеми освіти : зб. статей. К., Вип. 58, Ч. 2. С. 251–256.*

81. Харькова Н. М. (2008) Характеристика педагогічних умов полікультурного виховання молодших школярів. *Проблема якості виховання і навчання у системі безперервної освіти : міжнар. педагогічн. читання, гр. 2008 р. : зб. статей. Івано-Франківськ, Вип. 24. С. 164–168.*

82. Циганова Ю. (2009) Позакласна робота та розвиток соціальних якостей [Електронний ресурс]. *Школа. Позашкілля.. Режим доступу : http://osvita.ua/school/out_edu/2889*

83. Чижевський Б. Г. (2007) Актуальні проблеми побудови національної системи виховання в умовах державотворчого процесу в Україні. *Цінності освіти і виховання : наук. метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. К., С. 179-183.*

84. Шимановський М. М. (2007) Виховання громадянської толерантності як цінності. *Цінності освіти і виховання : наук. метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. К., С. 214–215.*

85. Юр'єва К. А. (2004) Зміст і шляхи формування полікультурної компетентності педагогів. *Управління школою. № 33. С. 10–11.*

86. Юр'єва К. А. (2008) Полікультурна підготовка майбутніх учителів. *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону : міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 кв. 2008 р. : зб. статей. К., Вип. 4, Ч. 2. С. 146–148.*

87. Якса Н. В. (2006) Аналіз педагогічної моделі полікультурної освіти. *Професійно-педагогічна освіта : сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку : [монографія] / [О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька, Н. Г. Сидорчук, О. М. Спірін, Н. В. Якса та ін.] ; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, С. 235–255.*

ДОДАТКИ

Додаток А

Запитання для анкетування вчителів

1. На Вашу думку, чи відповідає шкільне виховання відповідним запитам сучасного суспільства?
2. Як Ви розумієте термін „полікультурний“?
3. Які полікультурні цінності Ви виховуєте у своїх учнів?
4. Які методи Ви використовуєте для виховання полікультурних цінностей?
5. Хотіли б Ви, щоб у Вашій школі навчалися і виховувалися представники національних меншин і іноземці?”
6. У чому Ви бачите позитивні і негативні сторони спілкування школярів з представниками іншої національності?

Запитання для анкетування батьків

1. На Вашу думку, чи відповідає шкільне виховання Вашої дитини запитам сучасного суспільства?
2. Яку допомогу у вихованні Вашої дитини Ви хотіли б одержати від школи?
3. Які зміни Ви б внесли до процесу виховання Вашої дитини у школі?
4. На Вашу думку, що представляє собою полікультурне виховання?
  - учить вирішувати проблеми різного ступеня складності;
  - формує досвід самовизначення дитини;
  - знайомить з культурою іншого народу;
  - (Ваша відповідь)
5. Як Ви вважаєте, що дасть полікультурне виховання Вашій дитині
  - уявлення про цілісну картину світу;
  - знання іноземної мови;
  - знання національної культури і традицій;
  - (Ваша відповідь)
6. У чому Ви бачите позитивні і негативні сторони спілкування Вашої дитини з представниками іншої національності?
7. Хотіли б Ви щоб у школі разом з Вашою дитиною навчалися представники національних меншин або іноземці?

Фрагмент бесіди „Про доброту”, вправа „ Тільки приємне”

Цілі:

- формувати у молодших школярів уявлення про добро і доброту, про хороші й добрі вчинки;
- розвивати уміння правильно оцінювати себе та інших, вчити бачити позитивні й негативні якості людей, героїв, персонажів;
- виховувати такі якості особистості як доброта, щедрість, чуйність.

Бесіда:

- Скажіть, а де виявляються такі якості людини, як доброзичливість, добросердечність, добросусідство ? (У житті, у вчинках).
- Коли ми можемо сказати про людину такими словами? (Коли він здійснює добрі справи).

– А які добрі справи здійснювали ви? Які добрі справи ви хочете зробити в найближчому майбутньому?

– Багато людей на землі хочуть здійснювати добро і для цього об’єднуються в різні громадські організації милосердя, громадські організації. Чи хотіли б ви будити у такій організації, чому?

– Якщо б на нашу планету прибули інопланетяни, щоб їм сподобалося у поведінці землян? Як би ви хотіли, щоб інопланетяни до вас поставилися? Чому?

– А зараз я пропоную вам розділитися на чотири групи і розіграти сценки, які ми подивимося і визначимо чи є їх герої ввічливими.

Перша сценка. Мама й тато приходять увечері з роботи додому, вітаються з сином. Син каже, що він нудьгував і що дуже радий їх бачити.

Друга сценка. Мама й тато приходять увечері з роботи, вітаються з сином. Він у відповідь каже: – Ага! До побачення! І йде гуляти.

Третя сценка. Хлопчик запитує в дідуса як він себе почуває. Дід відповідає, що погано. Бабуся просить онука збігати в аптеку за ліками, а онук відмовляється і тікає на тренування.

Четверта сценка. Хлопчик запитує в дідуся як він себе почуває. Дід відповідає, що погано. Бабуся просить онука збігати в аптеку за ліками і онук відкладає тренування і йде за ліками.

(Обговорення сценок з учнями)

– Як почувалися герої, коли до них ставилися грубо?

– А що змінюється, якщо людина стає добрим і чуйним?

– Уявіть себе чарівником. Щоб ви змінили в світі для того, щоб люди стали добрими і чуйними.

– Отже, який висновок ми можемо сьогодні зробити? Що ми з'ясували? (Ми з'ясували, що школярі недостатньо знають добрих слів і не завжди здійснюють добрі справи).

– Як ми, молодші школярі, можемо вплинути на добрі справи?

Пам'ятка добрих справ і добрих слів.

Намагайся бачити в людях перш за все хороше і добре! Від цього всі оточуючи стають добрішими і симпатичнішими.

Будь добрим до людей!

Вчися добра у добрих!

Не бійся пропонувати свою допомогу тим, хто її потребує, допомагай в першу чергу людям, що потрапили в біду, слабким, хворим.

Не заподіюючи зла ти стаєш добрішим!

Даруйте всім прекрасні слова!

Як Микита долю шукав (казка за А.Закревським)

Була колись на землі велика держава. А в ній, у містах-фортецях, жили різні люди: працюваті й хитруваті, бідні й багаті, ображені й напасники. Мешканці кожного міста володіли якимось одним ремеслом. Там було місто Ковалів, місто Шевців, місто Кравців, місто Поетів, місто Знахарів... І жив у тій державі хлопець Микита. Де він тільки не бував, у різних містах працював від рання до смеркання, відшукуючи собі роботу до душі. А знайти її усе не вдавалось! Отак і ходив хлопець із міста до міста...

Якось зустрів Микита столітнього мудреця Серафима, який захопив допитливого хлопця писати гарні вірші. І хлопець зрозумів, що може стати щасливим у далекому й дивному місті Поетів. Зібрав він у торбинку свої вірші й вирушив у дорогу.

Дорога була важка й небезпечна. Багато перешкод зустрічалось на шляху Микитки: бурхливі ріки і скелясті гори, дрімучі ліси й спекотні пустелі. Та ось нарешті підійшов він до золотих воріт. Але охорона схрестила перед ним важкі й довгі списи.

– Щось я раніше не бачив тебе тут, – сказав йому охоронець. – Я впускаю тебе у місто, але знай, що тутешні жителі не такі, як ти. Вони всі горбаті й не люблять чужинців. Важко тобі доведеться у цьому місті.

Засмутився Микита, але йому так хотілося складати вірші, що він вирішив зайти у фортецю.

Місцеві жителі неприязно поставилися до стрункого й красивого юнака. Вражені дивною зовнішністю незнайомця, вони глузували з нього і ледь-ледь не відлупцювали, якби за хлопця не заступився один із них, наймудріший горбань. Він вигукнув:

– Зупиніться друзі! Не будемо ображати цього нещасного чужинця. Небо нагородило нас усіх красою: воно прикрасило наші спини горою м'язів! Будемо ж вдячні за це й пожаліємо юнака. І жителі міста Поетів перестали глузувати з Микити. Він оселився тут і почав писати гарні вірші, а незабаром знайшов собі й щирих друзів.

Вправа „Монолог”

Кожному дається завдання підготувати невелику оповідь на будь-яку тему (це може бути домашнім завданням). На виступ відводиться по 5 хвилин. Коли слухачі починають втрачати інтерес до виступу, вони хлопають у долоні. Після цього відбувається аналіз виступу. Що? (зміст), Кому? (спрямованість), Для чого? (актуальність), Навіщо? (сама ця інформація), Як? (логіка, культура спілкування).

– Що цікавого ви дізналися про самих себе і про своїх однокласників?

– Існують такі якості, які завжди прикрашають людину. До них насамперед належать коректність, тактовність і делікатність.

Тактовність передбачає вміння дотримуватися певної міри у взаєминах між людьми. Такт – це почуття міри, яке підказує найбільш правильний підхід, найбільш делікатну лінію поведінки. Тактовна людина звертає увагу не лише на зміст своїх слів, дій, вчинків, а й на їх форму, враховує особисті, індивідуальні особливості свого співрозмовника, його настрої. Під тактовністю розуміється невтручання у чужі справи, якщо вони нікому не загрожують.

Коректність – це вміння триматися у межах пристойності у будь-яких життєвих ситуаціях, не принижуючи гідності іншої людини. Коректна людина у будь-яких конфліктних ситуаціях поводить себе з достоїнством, не ображає тих, хто її оточує.

Делікатність – це вміння гідно поводитися у товаристві. Делікатна людина завжди доброзичлива, вміє тримати себе в межах загальноприйнятих правил, уміє бути коректною у взаєминах з оточуючими.

У людській практиці відомі численні спроби створити кодекс вихованої людини, тобто скласти зведення основних правил культурного спілкування. Кодекс вихованості передбачає наявність таких якостей, як працелюбність, добросовісне ставлення до навчальних обов'язків, громадських справ; чесність, принциповість, почуття власної гідності, непримиренність до

грубості, лицемірства тощо.

– Всі ці якості, як уже зазначалося, необхідні людині для культурного спілкування з іншими. А для цього:

Не можна розглядати людину, яка має якийсь фізичний недолік.

Не можна казати у присутності хворого про можливі негативні наслідки його хвороби.

Не можна вказувати на недоліки в одязі, якщо людина в цей час не може їх усунути.

Якщо хтось допустився помилки, не можна на цьому зосереджувати увагу.

Вправа „Подарунок”

Слово вчителя: Я хочу надати вам можливість виявити дружні почуття один до одного. Для цього оберіть когось з однокласників, кому б ви хотіли зробити невеликий подарунок. Не розповідайте заздалегідь про того, кого ви обрали. У вас є 20 хвилин, щоб придумати подарунок. Це може бути щось готове або таке, що ви зробити своїми руками. Важливо, щоб ви зосередилися на тій людині, якій хочете зробити подарунок. Тепер по черзі передайте один одному свої подарунки.

Запитання для обговорення:

- Яким був процес вручення подарунків?
- Хто не одержав жодного подарунку? Як він (вона) на це зреагував(ла)?
- За допомогою яких ще засобів ви виявляли своє позитивне ставлення один до одного?

Гра „Світлофор”

Слово вчителя: Діти! У кожного з вас у класі є товариш. Що ви найбільше цінуєте в ньому?

(Вчитель записує якості, названі дітьми, на дошці).

– Давайте пограємо з вами сьогодні у гру „Світлофор”.

Подивіться, які важливі якості ми з вами записали. А тепер спробуємо поміркувати кожен про себе. Запишіть на аркушах паперу ці якості, а навпроти – намалуйте кружечок, зафарбуйте його залежно від того якщо в тебе є ця якість, вона тобі притаманна – зеленим кольором, її немає – червоним, а якщо ти не впевнений, що в тебе є така якість – жовтим. Якостей має бути не більше 3-4. Така гра-світлофор допоможе тобі оцінити себе.

Після виконання завдання вчитель пропонує дітям обмінятися аркушами із сусідом по парті і спробувати за допомогою цих знаків оцінити своїх однокласників. Потім кожен із дітей порівнює оцінки товаришів із власною оцінкою.

– Подивіться, діти, де ваша оцінка не співпала з оцінкою товариша, поміркуйте, чому (відповіді заслуховуються). Аркуші збираються.

– За що ми іноді не любимо своїх однокласників? (Якості записуються на дошці, аналізуються, порівнюються з попередніми записами).

– Тобто, можна зробити висновок, що ... (закінчіть речення): „Якщо людина не цінує інших ....., тобто вона любить лише...”

– Чи легко їй живеться? Зробіть висновок.

– Що треба зробити, щоб з тобою хотіли товаришувати інші однокласники, щоб тебе цінували інші? Якою людиною треба бути, як себе поводити з іншими? Чому?

Гра „Я та інші”

Слово вчителя: Ми часто порівнюємо себе з іншими, визначаючи для себе, що нам вдається робити за них краще або гірше. Сьогодні ми з вами пограємо в гру, яка надасть вам можливість висловити такі думки. Це допоможе з'ясувати передумови виникнення конфліктних ситуацій. Тобто зараз ви зможете з'ясувати, як почуваетесь поряд з іншими. Ви також зможете виявити, які ситуації є для вас значущими, коли ви вважаєте за можливе претендувати на першість, а в яких заздалегідь уявляєте себе слабким, і подумати, чому так відбувається.

Дітям пропонується розміститися по колу. Після цього кожний учень по черзі сідає перед учасниками гри і промовляє два речення. Перше з них має починатися зі слів: „У мене краще, ніж у тебе виходить ...”. Друге речення починається словами: „У мене гірше, ніж у тебе, виходить...”

Партнер мовчки вислуховує. Після того, як кожний з учнів пройде все коло, дається зворотний зв'язок і обговорюються результати.

Під час обговорення важливо провести межу між реальною різницею у рівні компетентності та ілюзіями, що виникли в результаті суперництва.